

JESU LI BIRAČIMA VAŽNIJE STRANKE ILI KANDIDATI? UČINCI PREFERENCIJSKOG GLASOVANJA U HRVATSKOJ

Goran Čular <https://orcid.org/0000-0002-9423-7724>

<https://doi.org/10.20901/an.20.11>

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad
Zaprimljeno: 6. 11. 2023.

E-mail: goran.cular@fpzg.hr

Prihvaćeno: 28. 11. 2023.

Sažetak Autor analizira učinke preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj u dosadašnjih šest ciklusa izbora u kojima je bilo primijenjeno preferencijsko glasovanje. Autor institucionalno smješta hrvatski sustav preferencijskog glasovanja unutar europskih preferencijskih sustava. Koristeći izborne liste kao jedinice analize, autor utvrđuje krajnje učinke na personalni sastav parlamenta, analizirajući pritom razinu i način na koji birači koriste svoj preferencijski glas, kao i izravni i posredni utjecaj vrste izbora i varijabli stranačke ponude. Rezultati pokazuju da, komparativno gledano i s obzirom na institucionalne mogućnosti, učinci preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj nisu mali. Dok je korištenje preferencijskog glasovanja među najvišim razinama u usporedbi s drugim državama članicama EU, koncentracija preferencijskih glasova na prvog kandidata na listi također je pojačana. Nalaze se razlike s obzirom na vrstu izbora i s obzirom na stranačku ponudu. Starost stranke i njezina veličina, kao i položaj stranke na ljestvici lijevo-desno, utječu na pojedine dimenzije preferencijskog ponašanja birača. Nalazi su važni u svjetlu javnih zahtjeva za reformom sustava preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj.

Ključne riječi preferencijsko glasovanje, izbori, Hrvatska, stranačka ponuda, biračko ponašanje

Uvod

Mogućnost da birači utječu na konačni redoslijed kandidata na izbornim listama, a samim time i na izbor pojedinačnih zastupnika, a ne samo stranaka, uvedena je u hrvatsko izorno zakonodavstvo *Zakonom o izboru zastupnika iz Republike Hrvatske u Europski parlament* u srpnju 2010.¹ Tom je prilikom uveden razmjerno jednostavan oblik sustava preferencijskog glasovanja: pored glasa za izbornu listu, birač može zaokružiti i jednog od kandidata na listi za koju je glasovao, a kojemu daje

¹ Zakon je ušao u saborsku proceduru još 2008., kada je zaustavljen nakon prvog čitanja, vjerojatno zbog toga što se shvatilo da je potrebna prethodna promjena Ustava vezana za biračko pravo građana Europske unije. I prvi prijedlog je sadržavao istovjetni model preferencijskog glasovanja, premda u to vrijeme nije bilo vidnih javnih zahtjeva za takvim rješenjem. Pretpostavka je da je Vlada uvažila preporuku Europske unije o uvođenju preferencijskog glasovanja, kao i činjenicu da je velika većina država imala preferencijsko glasovanje ugrađeno u svoje izborne sustave za Europski parlament. Zahvaljujem kolegi politologu Draganu Zeliću na vrijednim informacijama za rekonstruiranje tijeka zakonodavnog procesa.

prednost pred ostalim kandidatima s liste. Nakon izbora izvorno predloženi redoslijed kandidata na svim listama mijenja se u redoslijed temeljem broja glasova koje je osvojio svaki kandidat, ali to vrijedi samo za kandidate koji su osvojili najmanje 10% ukupno važećih glasova za izbornu listu. Kako se osvojeni mandati neke liste raspodjeljuju kandidatima te liste prema novom redoslijedu, jasno je da time birači dobivaju mogućnost agregatnog utjecaja na personalni sastav stranačkih frakcija. Sustav je do sada primijenjen u izborima za Europski parlament 2013, 2014. i 2019.

Isti sustav preferencijalnog glasovanja uvodi se i u razmjerne izbore za Hrvatski sabor zakonskim izmjenama 2015., da bi se do sada primijenio u parlamentarnim izborima 2015., 2016. i 2020. Vjerujemo da se time na neki način željelo odgovoriti na u međuvremenu uznapredovalu javnu kritiku pojedinih elemenata postojećega izbornog modela (Podolnjak, 2008; Bali i Podolnjak, 2009; Palić, 2012; Podolnjak, 2012; Gong, 2014, Picula, 2014; Herceg Zeba, 2016; ali v. i Kasapović, 2011; 2017), koja je nerijetko podrazumijevala i zahtjev za promjenom cjelovitog modela izbora za hrvatski parlament (Podolnjak, 2008; 2012: 7). Zagovornici institucionalnog širenja preferencijalnog glasovanja na izbore za Hrvatski sabor pri tome su naglašavali da će mogućnost da birač utječe na personalni sastav parlamenta rezultirati pozitivnim ishodima za cjelokupni sustav političkog predstavnštva: zastupnici će postati odgovorniji prema građanima, stranke će prilikom sastavljanja lista više pažnje posvetiti ugledu svojih kandidata u javnosti, a birači će dobiti mogućnost da odlučuju o onome što ih ponajprije zanima u izborima – o osobama.

Takve su tvrdnje doduše bile iznimno rijetko potkrijepljene, bilo teorijskim uvidima bilo nalazima komparativnih istraživanja, a tvrdnja o tome da su hrvatskom biraču kandidati, a ne stranke, od presudne važnosti ponavljana je unatoč suprotnim empirijskim nalazima (Kasapović, 2004: 370-374; Čular i Nikić Čakar, 2019: 182). Svojevrsna kulminacija takvih zahtjeva bila je građanska inicijativa za raspisivanjem ustavnog referenduma o promjenama izbornih pravila "Birajmo zastupnike imenom i prezimenom" u jesen 2014. (Podolnjak, 2015; Herceg Zeba, 2016; Čepo i Nikić Čakar, 2019). Iako inicijativa nije uspjela prikupiti dovoljan broj potpisa, vrlo slična inicijativa, opet neuspješno, obnovljena je 2018. pod nazivom "Narod odlučuje" (Čepo i Nikić Čakar, 2019). Gotovo isti zahtjevi ostali su i predmetom prijedloga izmjene izbornog zakonodavstva kojega je u siječnju 2019. u saborsku proceduru uputio Klub zastupnika Mosta neovisnih lista (Most), a nakon toga i SDP i saborska zastupnica Dalija Orešković. Zajedničko svim inicijativama bilo je proširenje sustava preferencijalnog glasovanja s jednog na tri opcijska preferencijska glasa koje bi birač imao na raspolaganju, kao i smanjenje ili potpuno ukidanje praga za uvažavanje preferencijskih glasova.²

Osnovni je cilj ovoga rada ponuditi analizu učinaka preferencijskog glasovanja na personalni sastav stranačkih frakcija, a time i parlamenta odnosno hrvatskih zastupnika u Europskome parlamentu. S jedne strane, ukupno šest izbornih ciklusa koji su se odvijali od 2013. do 2020. s preferencijskim sustavom glasovanja pružaju zadovoljavajući empirijski materijal za jedan takav pothvat, a s druge strane, takva analiza do sada još nije napravljena.³ Smatram da bi nalazi takve analize predstav-

² Gong (2014: 18-19) predlaže čak tri modela sustava preferencijskog glasovanja: s jednim opcijskim preferencijskim glasom ili više glasova (4-6) i s različitim pragovima za uvažavanje preferencijskih glasova. O različitim verzijama preferencijskog glasovanja u službenim prijedlozima klubova zastupnika koji su prethodili Mostovom prijedlogu v. u: Herceg Zeba (2016).

³ Izuzetak je Passarelli (2020), koji u sklopu svoje studije o učincima preferencijskog glasovanja na unutarstranačko natjecanje u listovnim razmjernim sustavima u dvadesetak država

ljali dobar empirijski kontrapunkt dosadašnjim razmatranjima o preferencijskome glasovanju u Hrvatskoj koji su se uglavnom temeljili na teorijskim očekivanjima s jakim normativnom komponentom. Time se, barem dijelom, nudi i osnova za vrednovanje tog elementa izbornog sustava, koje učinke jednog institucionalnog pravila sagledava unutar konkretnih empirijskih nalaza o ponašajnim odgovorima stranaka i birača u Hrvatskoj.

U prvom dijelu rada hrvatski se preferencijski sustav smješta unutar nekoliko ponuđenih tipologija preferencijskog glasovanja i, šire, poticaja izbornih sustava biračima za osobno glasovanje za kandidate (*personal vote*). Time se dobiva komparativna slika načina kojima su neke od drugih država Europske unije u svoje izborni zakonodavstvo uvele poticaj biračima za odabir kandidata. Drugi dio donosi informaciju o istraživačkom dizajnu i specifikira vrstu korištenih podataka. Treće poglavlje prikazuje analitički model učinaka preferencijskog glasovanja, pri čemu se pokušava odvojiti različite vrste učinaka. Razdvajaju se izravni institucionalni učinci od posredovanih učinaka kroz ponašanje stranaka ili birača, izravni učinci na personalni sastav parlamenta od učinaka na listovne rezultate, sve do dugoročnijih povratnih učinaka kroz unutarstranačku dinamiku i stranačke selekcijske postupke. U sklopu tog dijela rada upućuje se na dosadašnje nalaze komparativnih studija i definiraju se istraživačka pitanja i hipoteze. Studija se ograničava isključivo na pitanja koja je moguće razriješiti unutar ponuđenog istraživačkog dizajna. Ona nipošto ne predstavlja cjelovitu sliku o učincima preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj. Ipak, koliko je to moguće, nastoji se pokazati koliko u učincima preferencijskog glasovanja sudjeluju institucionalna pravila, koliko ponašanje stranka, a koliko ponašanje birača.

Što se smatra preferencijskim glasovanjem i gdje ga nalazimo u Europskoj uniji?

Definiranje i istraživanje preferencijskog glasovanja u suvremenoj politologiji razvilo se kad su istraživači izbornih sustava počeli postavljati ne samo pitanja o utjecaju izbornih pravila na međustranačko, već i na unutarstranačko natjecanje (Marsh, 1985; Shugart, 2001; 2005). To se istraživanje u biti odvija kroz dva pristupa: funkcionalni i strukturalni.

Funkcionalni pristup različite oblike preferencijskog glasovanja ne uzima kao zasebne elemente izbornog sustava, već ih sagledava unutar svih ostalih elemenata kojima neki izborni sustav potiče glasovanje za osobe, paralelno ili nauštrb glasovanja za stranke. Ovaj se pristup posebno razvio od devedesetih godina prošloga stoljeća, unutar narastajuće literature o personalizaciji politike i izbora (Renwick i Pilet, 2016: 1-14). Personalizacija se pri tome definira kao "shvaćanje da su pojedinačni politički akteri postali istaknutiji, nauštrb stranaka i kolektivnih identiteta" (Karvonen, 2010: 4). Istraživanje personalizacije politike može se nadalje granati u dva nerijetko empirijski suprotstavljena smjera. Jedan smjer odnosi se na personalizaciju kroz sve istaknutiju ulogu koju politički vođe igraju u suvremenoj politici, a svoj je posebni izraz dobio u konceptu prezidencijalizacije politike (Poguntke i Webb, 2005; Samuels i Shugart, 2010; Nikić Čakar, 2013). Drugi ogranak pak istražuje što i koliko potiče birače na kandidatsko glasovanje, kao bitno različit oblik od

analizira i Hrvatsku kroz ukupno četiri ciklusa, dva za nacionalne i dva za europske izbore. Glaurdić, Mochtak i Lesschaeve (2023) koriste podatke o preferencijskom glasovanju, ali isključivo da bi ustanovili koliku ulogu igra etnički moment i nasljeđe rata u hrvatskoj politici.

stranačkog ili problemskog glasovanja, pri čemu ta tradicija seže sve do Kolumbijske i Mišigenske škole (Kasapović, 2004; Renwick i Pilet, 2016: 2-7). Iako se trendovi personalizacije politike mogu istraživati u području stranaka, vlada i medija, za ovaj rad je najvažniji fokus usmjeren na personalizaciju izbora. Ako pritom autori poseban naglasak stavljaju na institucionalna pravila koja potiču osobno glasovanje, moguće je govoriti i o personalizaciji izbornih sustava (Renwick i Pilet, 2016).

Carey i Shugart (1995) prvi su, na temelju tri kriterija, rangirali izborne sustave prema poticajima koje pružaju kandidatima za kultiviranje osobne u odnosu na stranačku reputaciju: prvi je *ballot* ("glašački listić") – u kojoj mjeri stranka kontrolira kandidaturu i izbor pojedinaca? Drugi je *pool* ("zajednički ulog") – doprinosi li glas za pojedinog kandidata ujedno i rezultatu stranke u cjelini? Treći je *vote* ("glas") – koliko glasova birač ima na raspolaganju? Shugart (2001) djelomično mijenja kriterije vrednovanja, spajajući *pool* i *vote* pitanje, ali i dodavanjem veličine izbornog okruga tj. magnitude kao važnog elementa u procjeni poticaja za kandidatsko glasovanje. Naime, već su Carey i Shugart (1995: 430-432) ustanovili da magnituda utječe na osobno predstavnništvo, ali zavisno od drugih elemenata: dok se kod zatvorenih lista (većinski sustavi relativne i apsolutne većine, razmjerni sustavi zatvorenih lista) povećanjem magnitude slabije poticaji za osobno glasovanje, kod svih drugih tipova izbornih sustava povećanje magnitude povećava poticaje kandidatima da vode osobne kampanje. Farrell i McAllister (2006) u osnovi preuzimaju Shugartov model, ali s bitno drukčijim vrednovanjem pojedinačnog prenosivog glasovanja (*single transferable vote* – STV).⁴ Konačno, Renwick i Pilet (2016) u sistematskoj studiji izbornih reformi u 31-oj europskoj demokraciji od 1945. do 2009. koriste čak sedam kriterija preko kojih utvrđuju personaliziraju li se s vremenom i koliko izborni sustavi. Dok Karvonen (2010: 35-40), analizirajući izborne reforme, zaključuje da nema jasnog trenda personalizacije izbornih sustava tijekom vremena, Renwick i Pilet (2016), u studiji s puno više slučajeva, nalaze jasan trend većine izbornih reformi ka sve većoj personalizaciji, koji od 1980-ih postaje sve izraženiji.

Strukturalni pristup definiranju i istraživanju preferencijskog glasovanja polazi, pak, od određivanja konkretnih elemenata izbornog sustava koji čine preferencijsko glasovanje, a to su oni koji omogućuju biraču da bira i između kandidata iste stranke, a ne samo između stranaka (Karvonen, 2004: 203). Iako bi, u najstrožem smislu riječi, preferencijsko glasovanje podrazumijevalo da se birači odrede prema (gotovo) svim kandidatima na listiću redajući kandidate prema rangu poželjnosti, većina autora takve sustave (primjerice irski STV i australsko alternativno glasovanje – AV) ne ubraja u preferencijske sustave glasovanja, već ih smatra podtipovima osnovnih vrsta izbornih sustava ili ih posebno izdvaja kao sustave s ordinalnim glasovanjem (Rae, 1971; Marsh, 2011). Većina autora, kada govori o preferencijskim sustavima, govori o nekom obliku preferencijskog glasovanja u listovnim sustavima (Karvonen, 2004; Shugart, 2005; Passarelli, 2020).⁵ Stoga se izdvajaju dva elementa

⁴ STV je zapravo najvažniji kamen spoticanja za sva tri modela. Carey i Shugart (1995: 425) ga smještaju na stranu izbornih sustava usmjerenih prvenstveno na stranke, Shugart (2001: 184) pomiče STV prema sustavima usmjerenim dominantno na kandidate, a Farrell i McAllister (2006: 731) daju mu najveću vrijednost s obzirom na poticaje za personalizaciju. Slične razlike mogu se očitati i kod većinskih sustava, koje Carey i Shugart smatraju dominantno stranački kontroliranim izborima, dok ih Shugart i Farrell i McAllister pomiču bitno prema skupini sustava usmjerenih na kandidate.

⁵ Definiranje preferencijskog glasovanja u politološkoj literaturi je puno složenije. Dobar pregled različitih definicija preferencijskog glasovanja v. u: Toplak (2017). Raspravu o strukturalnoj definiciji preferencijskog glasovanja v. u: Passarelli, 2020: 26-46.

koja definiraju preferencijski sustav glasanja i razlikuju ga od ostalih sustava: a) mogućnost izbora između više kandidata istog predlagачa i b) preferencijski glas za kandidata koji se računa i za listu kao cjelinu (Karvonen, 2004: 207).⁶

Postoje različiti oblici preferencijskog glasanja u listovnim razmjernim sustavima (PLPR – *preferential-list proportional representation*). Temeljna distinkcija odnosi se na to je li izbor kandidata potpuno određen preferencijskim glasovima koje je dobio ili tek djelomično odnosno uvjetno. U prvom slučaju govorimo o otvorenim listama, gdje je konačni redoslijed kandidata na listi u potpunosti određen danim preferencijskim glasovima, a u drugom o fleksibilnim listama, gdje uz preferencijske glasove na konačan redoslijed kandidata u većoj ili manjoj mjeri utječe inicijalni poredak kandidata na listi predložen od strane političke stranke. Drugo pitanje se odnosi na to je li preferencijsko glasanje za birača obavezno, odnosno jedino moguće, ili opcijsko. Otvorene liste u kombinaciji s isključivom mogućnošću da birač glasuje za kandidata (ne posebno i za stranku) postaju kvazi-liste. Fleksibilne liste u kombinaciji s obaveznim preferencijskim glasom postaju latentne liste (Shugart, 2005: 42).⁷ Pored ovih temeljnih pitanja, razlike u preferencijskom glasanju čine i (maksimalni) broj preferencijskih glasova na raspolaganju biraču (jedan ili više), visina praga (ako postoji) za uvažavanje preferencijskih glasova, kao i čitav niz drugih specifičnosti u načinima na koje se određuje omjer utjecaja inicijalne stranačke i preferencijske volje birača u izboru kandidata.⁸

Od 19 država EU-a s listovnim razmjernim izbornim sustavom (usp. Raos, 2023), u njih 15 postoji neki oblik preferencijskog glasanja.⁹ Tablica 1 prikazuje preferencijske listovne razmjerne sustave u Europskoj Uniji razvrstane prema ponuđenoj tipologiji. Pored toga, unesene su i važnije informacije o drugim elementima preferencijskog sustava. Vidljivo je da Hrvatska tipološki pripada najbrojnijem krugu preferencijskih sustava – onima s fleksibilnim listama. Također, većina sustava, kao i hrvatski sustav, podrazumijeva mogućnost korištenja samo jednog preferencijskog glasa. Naposljetku, Hrvatska pragom od 10% nešto jače štiti inicijalni stranački poredak kandidata (uz Austriju, Belgiju i Estoniju), nego li je to slučaj u ostalim državama. Kad se u obzir uzmu svi elementi, Hrvatska ima gotovo identični

⁶ Tipični jednokružni ili dvokružni izbori, ali i slovenski razmjerni (v. bilješku 9), ne udovoljavaju prvom kriteriju da bi bili smatrani preferencijskim glasanjem, dok, primjerice STV, AV, sustav pojedinačnog neprenosivog glasa (SNTV), neograničeno ili ograničeno glasanje ne udovoljavaju drugom definicijskom kriteriju. Kasapović (2003: 303-304) u *Izbornom leksikonu* također preferencijsko glasanje veže u prvom redu uz listovne izbore, iako navodi primjer Reillyja (2001), koji u preferencijsko glasanje ubraja i STV, AV i dodatno glasanje.

⁷ Passarelli (2020: 39-40) uvodi još jedan tip liste, "zaštićenu otvorenu listu", gdje, načelno, nositelj liste ulazi u parlament bez obzira na preferencijske glasove, dok svi ostali kandidati ovise isključivo o preferencijskim glasovima. Iako je razlikovanje ovog posebnog tipa liste možda analitički opravdano, definicijski je ipak riječ o fleksibilnoj listi.

⁸ Renwick i Pilet (2016: 28) pokazuju sedam različitih načina da se odredi ovaj omjer utjecaja kod fleksibilnih lista, bilo da je riječ o pragovima, kvotama, multiplicirajućim ponderima, transferima glasova, zaštićenim nositeljima ili različitim razinama dodjele mandata od kojih su samo neke vezane preferencijskim glasovima.

⁹ Portugal, Rumunjska i Španjolska jedine su članice EU-a s razmjernim sustavom i zatvorenim listama. Sloveniju, koja prema Renwicku i Piletu "može opravdano tvrditi da ima najčudniji izborni sustav u Europi" (2016: 163), ne smatram preferencijskim sustavom jer ne zadovoljava prvi definicijski kriterij: da birači imaju mogućnost izbora između kandidata iste stranke. Birači mogu izraziti preferencije o kandidatima i u drugim državama koje (dijelom) primjenjuju listovni sustav, a nisu proporcionalni sustavi (Grčka, Italija, Litva). Ukupno 19 država primjenjuje PLPR sustave i u izborima za Europski parlament (Passarelli, 2020: 12).

Tablica 1. Preferencijski listovni razmjerni sustavi (PLPR) na nacionalnim izborima država članica EU-a

Država	Broj pref. glasova (\leq)	Prag (% valjanih glasova za listu)	Druge posebnosti
1. Otvorene liste			
Latvija	1	--	birač može dati pozitivnu ili negativnu preferenciju (precrtati kandidata); konačni pojedinačni preferencijski rezultat ovisi o razlici pozitivnih i negativnih preferencija za svakog kandidata
Luksemburg	broju kandidata koji se biraju (magnituda)	-	mogućnost panaširanja i kumuliranja do dva glasa na jednog kandidata
<i>1a. kvazi-liste</i>			
Finska	1 (obavezno)	--	
Poljska	1 (obavezno)	--	
<i>1b. zaštićene otvorene liste</i>			
Cipar	$\frac{1}{4}$ magnitude, najmanje 1 (u praksi, 1-5)	--	prvi kandidat na listi je izabran bez obzira na rezultate preferencijskog glasovanja
2. Fleksibilne liste			
Austrija	1	16,7 ili $\frac{1}{2}$ kvote (Hare)	preferencijsko glasovanje se odvija na dvije razine, regionalnoj i pokrajinskoj
Belgija	magnitudi	kvota (Dropp); transfer glasova	
Bugarska	1	7	
Češka	4	5	
Danska	1	--	svaka stranka odlučuje o tome hoće li i koliko svojih kandidata "zaštititi" od utjecaja preferencijskih glasova; sustav empirijski većinom funkcionira kao sustav otvorenih lista
Hrvatska	1	10	
Slovačka	4	3	
Švedska	1	5	
<i>2a. latentne liste</i>			
Estonija	1 (obavezno)	kvota (Hare)	višerazinska raspodjela mandata; preferencijski glasovi igraju ulogu, u pravilu, na prvim dvjema razinama
Nizozemska	1 (obavezno)	$\frac{1}{4}$ kvote (Hare)	

Izvor: autorova kompilacija i izbor ponekad proturječnih kriterija svrstavanja i informacija iz: Karvonen (2011), Renwick i Pilet (2016) i Passarelli (2020), uz provjeru u drugim izvorima.

preferencijski sustav kao Bugarska i Švedska. Drugim riječima, ne bi se moglo reći da hrvatski preferencijski sustav bitno odudara od uobičajenih načina na koje se u Europi regulira kandidatsko glasovanje.

Podaci i metodologija

Analiza u ovom radu zasniva se na podacima službene statistike. Riječ je o redovnim izvješćima Državnog izbornog povjerenstva (DIP) o potpunim i konačnim rezultatima izbora koji se objavljuju nakon svakih izbora. Istraživanje pokriva razdoblje od 2013. do 2020. i ukupno šest izbornih ciklusa, tri izbora za Europski parlament (2013, 2014. i 2019.) i tri za Hrvatski sabor (2015, 2016. i 2020.). Zajedničko obilježje svih izbora je da su imali identična pravila u sustavu preferencijskoga glasovanja.

Jedinice analize su izborne liste pojedinih stranaka i drugih predlagača i rezultati preferencijskog glasovanja za svaku listu. Kako se rad bavi politološkim aspektom učinaka preferencijskog glasovanja, u prvom redu na personalni sastav izabranih zastupnika, u uzorak su uzete samo liste koje su osvojile predstavništvo odnosno imale barem jednog izabranog zastupnika. U tom smislu odabrani uzorak lista nije slučajan niti reprezentativan za sve liste koje su se natjecale u izborima, kakav bi trebao biti kada bi naglasak rada bio na istraživanju socijalno-psiholoških aspekata biračkih odluka. Još važnije, kako rad funkcionira na podacima o agregatnom ponašanju stranaka i birača, on nema namjeru testirati hipoteze o biračkim motivima i kalkulacijama na biračkom mjestu. U tom smislu, sve kauzalne pretpostavke koje uključuju individualnu razinu izbora ostaju samo pretpostavke, a sve takve interpretacije samo "nabacivanje" ideja za neka buduća istraživanja, drukčijeg dizajna i s drugom vrstom podataka.

Međutim, rad može interpretirati objektivne učinke agregatnog ponašanja na sastav parlamenta, bez obzira na motive birača i jesu li ih oni bili svjesni. Ako prihvatimo takve razloge ograničenja istraživanja na liste koje su osvojile mandate (što god se događalo u glasovanju za ostale liste nije moglo utjecati na personalni sastav parlamenta), zapravo je riječ o istraživanju na razini populacije. Usto, premda je riječ o malom udjelu u sveukupnom broju lista koje su se natjecale na pojedinim izborima, za liste iz zveuka glasovala je izrazita većina birača koji su izašli na pojedine izbore, kako se može vidjeti u Tablici 2. To znači da istraživanje nije pokrilo tek manji broj birača koji su glasovali za nepredstavljene liste. U tom smislu, širenje analize na sve liste koje su se natjecale, istraživački gledano, bilo bi neekonomično kad je riječ o detektiranju ponašanja birača: učeterostručilo bi opseg istraživačkoga posla, a rezultati bi tek manjim dijelom odstupali od prezentiranih. Unatoč tome, u analizi skup podataka tretiram kao uzorak, imajući u vidu da je jedan od ciljeva teksta ponuditi osnovne nalaze za buduće "reformatore" preferencijskog sustava glasovanja u Hrvatskoj, pa bi zaključci trebali vrijediti i za neodređeni broj svih budućih slučajeva.

Tablica 2 donosi osnovne informacije o uzorku. Riječ je ukupno o 140 izbornih lista stranaka, stranačkih koalicija, a u dva slučaja neovisnih lista, u cjelokupnom razdoblju. U izborima za Hrvatski sabor u svim slučajevima radilo se o osam predlagača na razini države. Iz analize su izostavljene izborne liste za 12. izbornu jedinicu (izborna jedinica nacionalnih manjina), jer u toj izornoj jedinici ne postoji sustav listovnog preferencijskog glasovanja, već sustav neograničenog glasovanja (za srpsku nacionalnu manjinu) i sustav relativne većine (za ostale nacionalne manjine). Fokusiranje na razinu izbornih lista, s jedne strane, uspješno anulira neke razlike

u institucionalnim pravilima za pojedine izbore ili vrstu izbora (primjerice, izbori u više izbornih jedinica nasuprot izborima *at-large*). S druge strane, razlike u magnitudi izbornih jedinica, kao i razlike u broju kandidiranih zastupnika, premda imaju neizostavni matematički utjecaj na učinak preferencijskog glasovanja, zbog nedovoljno varijacija nisu analizirane u ovoj studiji.

Analiza uzima u obzir isključivo izvorno izabrane zastupnike, bez obzira na to jesu li oni naknadno zbog ostavke ili stavljanja mandata u mirovanje zamijenjeni drugim kandidatom s liste. Također, ulazni podaci o postotku preferencijskih glasova koje su kandidati osvojili uneseni su na dva načina: kao postotak glasova danih listi kao cjelini i kao postotak preferencijskih glasova svih kandidata na listi. Izrije- kom se naglašava kada se u analizi koristi koji ulazni podatak.

Tablica 2. Osnovne informacije o uzorku istraživanja

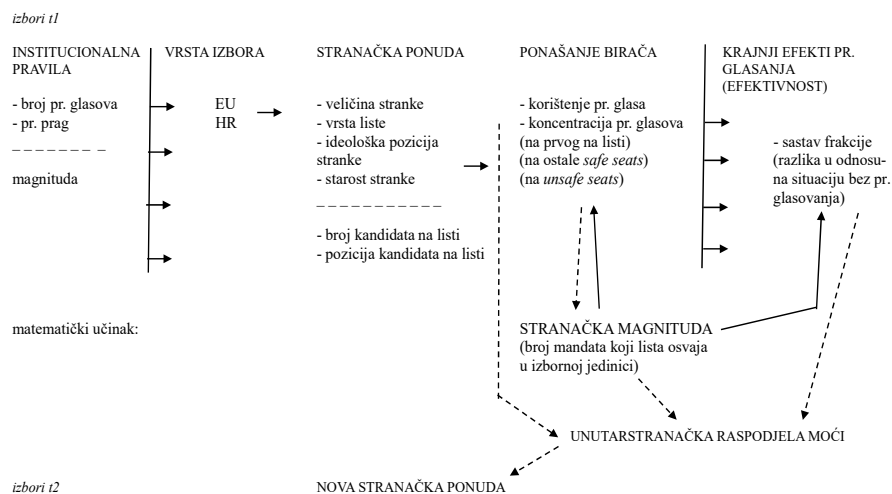
	EU 2013	EU 2014	HR 2015	HR 2016	EU 2019	HR 2020
Broj izbornih jedinica	1	1	11	11	1	11
Veličina izbornih jedinica (magnituda)	12	11	10x14 1x3	10x14 1x3	12	10x14 1x3
Broj analiziranih lista	3	3	37 (8 pred- lagača)	44 (8 predla- gača)	6	47 (8 predla- gača)
Udio analiziranih u svim listama (%)	10,7	12,0	22,3	24,9	18,2	24,5
Udio glasova analiziranih lista u svim važećim glasovima (%)	70,7	80,8	87,3	90,1	68,7	87,5

Model učinaka preferencijskog glasovanja na personalni sastav stranačkih frakcija: istraživačka pitanja

Slika 1 teorijski je i analitički model utjecaja preferencijskoga glasovanja na personalni sastav parlamentarnih frakcija, pa onda i parlamenta u cjelini. Model je prilagođen hrvatskom tipu preferencijskog glasovanja, kao i drugim hrvatskim specifičnostima te ne sadrži dodatne elemente koji bi možda bili relevantni za neki drugi sustav preferencijskog glasovanja. Također, model razlikuje kratkoročne učinke (koji se događaju unutar jednih izbora) od dugotrajnijih učinaka (koji mogu nastati između dva izborna ciklusa).

Zavisna varijabla, krajnji učinak preferencijskog glasovanja na personalni sastav parlamenta može se izračunati tako da se uspoređi aktualni personalni rezultat izbora s rezultatom kakav bi bio u slučaju zatvorenih stranačkih lista, tj. izbora bez mogućnosti preferencijskog glasovanja. Riječ je o razmjerno jednostavnoj simulaciji, iako bez mogućnosti kontrole za sastavljanje lista (stranačka ponuda), koje bi u simuliranom slučaju možda bilo drukčije. Takvom analizom, koju također kori-

Slika 1. Kausalni model učinaka preferencijskog glasanja na personalni sastav stranačkih frakcija (Hrvatska)

ste Renwick i Pilet (2016: 240-247), može se razmjerno precizno, u vidu postotka zastupnika izabranih isključivo temeljem preferencijskih glasova, odgovoriti na temeljno istraživačko pitanje o krajnjem učinku preferencijskog glasanja na sastav stranačkih frakcija u Hrvatskoj, kao i poduzeti daljnje komparacije bilo kroz vrijeme, krosnacionalno ili s obzirom na vrstu izbora.

Krajnji učinak rezultanta je nekoliko povezanih vrsta utjecaja. Tu su u prvom redu institucionalni faktori, odnosno pojedini elementi i pravila primijenjenog preferencijskog sustava kojima se ostvaruju izravni agregatni učinci (postoje neovisno o ponašanju stranaka i birača, ali ponašanje stranaka i birača može slabiti odnosno jačati njihove matematičke učinke). Za hrvatski model preferencijskog glasanja najvažniji matematički učinak imat će zakonski omogućen broj preferencijskih glasova (1) i visina zakonskoga praga za uvažavanje preferencijskih glasova (10%). Uz isti zakonski prag, kako raste broj preferencijskih glasova na raspolaganju biračima tako raste i institucionalna mogućnost njihova utjecaja na personalni sastav stranačkih frakcija. S druge strane, što je zakonski prag za uvažavanje preferencijskih glasova niži, također se povećava mogućnost biračima da utječu na to koji će zastupnici biti izabrani (u slučaju otvorenih lista, kada takav prag ne postoji, institucionalna mogućnost biračkoga utjecaja je najveća). Hrvatski slučaj, kako se može vidjeti iz Tablice 1, pripada skupini država s fleksibilnim listama i to onima koje biračima institucionalno omogućuju minimalni broj preferencijskih glasova (Austrija, Bugarska, Švedska), pri čemu Hrvatska, uz Austriju, ima i najviši preferencijski prag. Stoga, sudeći samo prema institucionalnim pravilima, očekujemo da će krajnji učinci preferencijskog glasanja u Hrvatskoj biti mali, odnosno u svakom slučaju manji nego u državama s više preferencijskih glasova, otvorenim listama ili obaveznim preferencijskim glasom. Kad je riječ o analizi unutar hrvatskog slučaja, učinci institucionalnih faktora ne mogu se mjeriti zbog činjenice da su svi izbori održani prema sasvim istim pravilima, pa su institucionalni faktori predstavljeni kao početni dio modela čiji se učinci ne propituju.

Uz institucionalna pravila, krajnji učinak preferencijskog glasanja ovisi i o ponašanju stranaka (ponuda) i ponašanju birača (potražnja). Kod fleksibilnih lista

i opcijskog preferencijskog glasovanja krajnji učinak preferencijskog glasa ovisit će dijelom i o broju birača koji iskoriste svoj preferencijski glas. *Ceteris paribus*, što više birača glasuje preferencijski veća je mogućnost da se postigne veći agregatni učinak na personalni sastav izabраниh zastupnika. Studije Karvonena (2010: 43-49), Renwicka i Pileta (2016: 218-226) i Passarellija (2020: 125-209) ukazuju na izrazito velike komparativne varijacije kroz prostor i vrijeme kad je u pitanju postotak birača koji koriste opcijsko preferencijsko glasovanje, a kreću se od tek par postotaka u Austriji na pokrajinskoj razini do preko 80% na pojedinim slovačkim izborima. Bez obzira na stvarne i vjerojatno različite razloge zbog kojih se svaki pojedini birač odriče mogućnosti korištenja preferencijskog glasovanja, za studiju o učincima preferencijskog glasovanja izrazito je važno da je krajnji ishod takve odluke podržavanje redosljeda kandidata kakvog je stranka izvorno predložila.

Drugi element ponašanja birača odnosi se na to jesu li birači kolektivno skloniji glasove koncentrirati na jednog kandidata ili raspršiti na više njih. U komparativnoj studiji o preferencijskom glasovanju Passarelli (2020: 210-212) mjeri koncentraciju/raspršenost preferencijskih glasova primjenom Ginijeva indeksa na broj glasova za svakog kandidata, pri čemu mu ta mjera služi kao indikator razine unutarstranačkog natjecanja. Maksimalna raspršenost (svi kandidati su dobili isti broj glasova; Ginijev indeks = 0) ukazuje na maksimalnu razinu natjecanja, dok maksimalna koncentracija (jedan je kandidat privukao sve preferencijske glasove; Ginijev indeks = 1) ukazuje na odsutnost bilo kakvog natjecanja među kandidatima. Međutim, za ovu studiju, koja se bavi učincima preferencija na personalni izbor kandidata, važnije je razlikovati na kojim se mjestima na listi koncentriraju glasovi. Zbog toga su ukupni preferencijski glasovi za svaku listu podijeljeni u tri skupine: glasovi dani prvom navedenom kandidatu na listi, glasovi dani ostalim izglednim kandidatima na listi (sva mjesta prema redosljedu do mjesta koje odgovara broju mandata koji je lista ostvarila – *safe seats* tj. sigurna mjesta) i glasovi dani preostalim kandidatima na neizglednim mjestima (kandidati izvorno raspoređeni ispod mjesta koliko je lista dobila mandata – *unsafe seats* tj. nesigurna mjesta). Pri tome će koncentracija glasova na prvog kandidata na listi biti jasan indikator namjere birača da podrži stranački poredak kandidata, dok će glasovi koncentrirani na *unsafe* pozicije biti jasan indikator da je birač imao namjeru intervenirati u inicijalni raspored kandidata. Srednja varijabla – koncentracija glasova na ostala izgledna mjesta – bit će navedena u osnovnoj opisnoj statistici, ali se neće koristiti u kasnijim analizama.¹⁰

¹⁰ Kad je riječ o varijabli koncentracije glasova na ostale izgledne kandidate (osim prvog) postoji problem njezine teorijske valjanosti kao indikatora slaganja birača s predloženim poretom kandidata. Iako ne rezultira različitim personalnim izborom od potpuno zatvorenih lista, glasovanje za ostala izgledna mjesta ipak se, s pozicije motiva birača, ne može jednoznačno smatrati podržavanjem inicijalno predložene liste. Prvo, birač u trenutku glasovanja ne može imati precizno znanje o tome koja su mjesta izgledna (*safe seats* se analitički određuju post festum, na temelju informacije o broju osvojenih mandata liste). Drugo, valjanost ne funkcionira niti na intuitivnoj razini. Primjerice, ako su svi preferencijski glasovi koncentrirani na trećeg kandidata na listi koja je osvojila tri mandata, jasno je da birači nisu uspjeli postići personalni izbor različit od onoga koji bi bio da nije bilo preferencijskog glasovanja, ali, u isto vrijeme, svi bismo intuitivno zaključili da su birači u bitnom glasovali protiv stranački predloženog redosljeda. Zahvaljujem se kolegi Bertu Šalaju koji me je upozorio na ovu interpretaciju prilikom čitanja preliminarne verzije teksta. Postoje i dva dodatna, metodološka razloga zbog kojih se neću puno oslanjati na tu srednju kategoriju (glasovi za ostala izgledna mjesta). Prvo, kod lista koje su osvojile samo jedan mandat (riječ je o 52 liste ili u ukupnom uzorku 37,1%), ta kategorija logički ne može postojati, što rezultira statističkim artefaktom. Drugo, korištenje sve tri varijable u multivarijantnim analizama proizvodi problem međuovisnosti prediktora.

Varijable biračkog ponašanja mogu biti i međusobno povezane. Izrazito je važan nalaz postoji li korelacija između korištenja preferencijskog glasa i indikatora koncentracije glasova na određena mjesta na listi (prvi, *safe, unsafe*), jer se iz tog nalaza može očitati je li povećano korištenje preferencijskog glasa objektivni rezultat dobre i konkurentne stranačke ponude kandidata i namjera birača da biraju mimo stranačke volje ili je, pak, više izraz podrške birača stranačkom redosljedu i prvom na listi, tj. činjenice da su biračima stranke važnije od kandidata.

Važno je ukazati na još jednu uvjetovanost učinaka preferencijskog glasovanja. Taj će učinak dijelom varirati i ovisno o broju mandata koje je lista osvojila. Riječ je o matematičkom uvjetovanju, koje ipak nije linearno. Jasno je da se, mjereno apsolutnim brojevima, više preferencijski izabranih zastupnika može dogoditi na listama s više osvojenih mandata, ali i tu postoji granica. U hrvatskom slučaju (14 mandata) riječ je o maksimalno sedam preferencijski izabranih zastupnika na listama koje su osvojile sedam ili više mandata. S druge strane, gledano u relativnom smislu, biračima je lakše postići stopostotno svoj kandidatski izbor što manje mandata osvoji lista. Na listi koja je osvojila jedan mandat birači prvog kandidata na listi teorijski mogu zamijeniti sa svih preostalih 13 kandidata – dovoljno je da barem jedan od njih osvoji više od 10% glasova za listu i više preferencijskih glasova od prvog na listi. Na listama sa sedam osvojenih mandata za stopostotnu zamjenu prvih sedam kandidata svaki od preostalih kandidata mora osvojiti iznad 10% glasova za listu i više preferencijskih glasova od svakog kandidata iz gornjeg dijela liste. Kako idemo prema maksimumu osvojenih mandata (14) tako i mogući učinci preferencijskih glasova (apsolutno i relativno) opadaju prema nuli.¹¹ Kako u Hrvatskoj nema liste koja osvaja preko 8 mandata, nećemo puno pogriješiti ako varijablu broja osvojenih mandata liste u izbornoj jedinici (stranačku magnitudu) tretiramo kao kontrolu linearnih matematičkih učinaka na varijable biračkog ponašanja i krajnje efekte preferencijskog glasovanja.

No, ako logiku Careya i Shugarta (1995: 430-432) po kojoj povećanje veličine izborne jedinice (magnituda) u preferencijski sustavima potiče kandidate na osobne kampanje primijenimo na broj osvojenih mandata liste, veći broj osvojenih mandata trebao bi poticajno djelovati na unutarstranačku konkurenciju, a time i djelovati na veće učinke biračkih preferencija (André, Wauters i Pilet, 2012; De Winter i Baudewyns, 2015, Passarelli, 2017). Međutim, ovdje je važno zapaziti da smo se s matematičkih učinaka pomakli prema empirijskim učincima i prema varijablama stranačke ponude i potražnje. Također, broj osvojenih mandata po izbornim jedinicama nije varijabla koja je slučajno distribuirana; ona se u najvećem broju iz-

Konačno, analitička usmjerenost na glasove za prvog na listi kao indikatora biračke podrške stranačkom redosljedu i glasove neizglednim kandidatima kao indikatora biračke namjere da interveniraju u predloženu listu, osim teorijske pokazuje i empirijsku (kriterijsku) valjanost, jer je međusobna korelacija te dvije veličine razmjerno visoka i očekivano negativna ($r = -0,55$; $p < 0,001$), čak i kad se iz izračuna isključe liste koje su osvojile samo jedan mandat.

¹¹ Poseban problem je povratna veza (na Slici 1 prikazana isprekidanom strelicom prema stranačkoj magnitudi): koliko ponuda kandidata i birački preferencijski motivi mogu poboljšati ukupni mandatni rezultat stranke, primjerice tako da navedu birače koji inače ne bi glasovali za neku listu da ipak glasuju za nju? U javnosti su se čule takve teze. Tako se iznenađujuće dobar rezultat SDP-a u europskim izborima 2019. povezivao s dobrom i kompetitivnom kandidatskom ponudom na listi, dok se neočekivano slab rezultat HDZ-a u istim izborima pridavao bljedunjavoju ponudi nepoznatih kandidata. Isto se tvrdilo i za loš rezultat SDP-a na parlamentarnim izborima 2020. Unutar ovog dizajna istraživanja nemoguće je odgovoriti na to pitanje pa ga ne mogu razmatrati.

bornih jedinica poklapa prema strankama i zapravo zrcali ukupnu veličinu stranke i sve razlike koje mogu postojati u kandidatskoj ponudi malih i velikih stranaka i između njihovih birača. Iz tog razloga učinak broja osvojenih mandata operacionaliziram na dva načina: kao matematički utjecaj stranačke magnitute na razini rezultata svake pojedine liste (tu ga koristim isključivo kao kontrolu) i općenito kao veličinu stranke kroz cijelo razdoblje u setu indikatora stranačke ponude. Očekuje se da će birači velikih stranaka, upravo veća ponuda kandidata i veća unutarstranačka konkurencija, potaknuti da više koriste preferencijsko glasovanje i s većim učinkom nego u slučaju manjih stranaka.

Drugi element stranačke ponude odnosi se na vrste lista koje se u izborima u Hrvatskoj predlažu. Razumno je očekivati da će natjecanje među kandidatima biti najizraženije kod koalicijskih lista više stranaka (jer u tom slučaju postoji element međustranačkog natjecanja), manje kod samostalnih stranačkih lista, a najmanje kod neovisnih lista koje se u Hrvatskoj obično svode na jednog lidera. Ako pretpostavimo da neovisne liste u prvom redu služe kao iskaz biračke podrške prvom na listi, očekujemo da najveći broj birača koristi svoj preferencijski glas kod neovisnih lista, a najmanji broj kod samostalnih stranačkih. Kad je riječ o koncentraciji glasova, najveća koncentracija na prvog kandidata opet se očekuje kod neovisnih lista, a najmanja kod koalicijskih. Obrnuto očekujemo kad je riječ o glasovima za neizgledne kandidate (Beblavý i Veselkova, 2014; Wauters, Thijssen, Van Aelst i Pilet, 2018). Važno je napomenuti da očekivanje većeg i koncentriranijeg korištenja preferencijskog glasa kod neovisnih lista nije u suprotnosti s očekivanjem da se posve obrnuto događa s manjim strankama, koje se isto najčešće oslanjaju na lidera. Dok se neovisni kandidati natječu na samo jednoj listi, čak se i manje stranke kandidiraju u više izbornih jedinica, a često i u svima. To je važna razlika koju treba uzeti u obzir.

Razlike u preferencijskom glasovanju mogle bi biti povezane i s položajem stranke na ljestvici lijevo-desno. Neke su studije pokazale da bi se kod desnih stranaka moglo očekivati da birači više i koncentriranije koriste preferencijske glasove (Aardal i Binder, 2013; Wauters i dr., 2018), ali te su se analize odnosile na nove, a ne sve desne stranke. Kako je dio obrazloženja u tome da je riječ o strankama kod kojih se više cijeni hijerarhija i lojalnost, hipoteza se možda više odnosi na suprotnost srednjestrujaške-ekstremne stranke nego na ideološki kontinuum. U Hrvatskoj je ustanovljeno da su birači desnih stranaka, napose HDZ-a, stranački lojalniji nego lijevi birači (Henjak, 2011; Čular i Nikić Čakar, 2019), kao i da su autoritarniji i skloniji vođama (Milas i Rihtar, 1997; Šiber, 1998; Čular, 2005: 150-152). Lojalnost i autoritarnost bi se u preferencijskom glasovanju trebale manifestirati kao češće korištenje preferencijskog glasa, ali, pri tome, koncentriranije na prvog na listi i puno manje na neizgledne kandidate. U svakom slučaju, u radu će se testirati utječe li ideološki položaj stranke na učinke preferencijskog glasovanja.

Također, studije različito odgovaraju na to razlikuje li se preferencijsko glasovanje kod starih i novih stranaka. Dok Beblavý i Veselkova (2014) na primjeru Slovačke nisu našli posebno jak efekt starosti stranke, koji je preuzelo razlikovanje ideološki i liderski orijentiranih stranaka, Wauters i dr. (2018) u analizi preferencijskog glasovanja u Belgiji nalaze dostatno jak efekt starosti stranke. Nove stranke imaju malo poznatih kandidata i velikim dijelom se prepoznaju preko lidera, a to bi trebalo voditi tome da njihovi birači manje koriste preferencijsko glasovanje, a glasove više koncentriraju na prvog na listi.

Osim gore opisane "strateške" stranačke ponude, mnogo važnije su konkretne stranačke odluke o nominiranju kandidata ili njihova "taktička" ponuda. U prezen-

tiranom modelu u Slici 1 taktička ponuda se odnosi na dvije stvari. Jedna je broj kandidata koje stranka predlaže, iako za hrvatski slučaj varijabla nije posebno važna, budući da već zakonski hrvatske stranke moraju, osim u 11. izbornoj jedinici nacionalnih izbora, ponuditi onoliko kandidata koliko se bira u izbornoj jedinici da bi lista uopće bila pravovaljana. Drugi čimbenik, pozicioniranje određenih kandidata na listi puno je važniji, a posebno u hrvatskom kontekstu. Naime, u jednom, ne tako zanemarivom, broju slučajeva čelni kandidati namjerno su odabrali zadnje mjesto na listi. To je vjerojatno najveći direktni učinak stranačke ponude na efektivnost preferencijskog glasovanja, kao i na druge parametre poput postotka glasova danih neizglednim kandidatima, ali ga u ovom radu ne ispitujem, već tretiram kao kontingenciju. Više je razloga za to: ograničeni prostor, nemogućnost komparativne usporedbe s drugim sustavima i nužna arbitrarnost procjena. Kod iznošenja rezultata i u zaključku kratko se vraćam tom pitanju.

Na kraju dolazimo do vrste izbora, parametra koji također može utjecati na učinke preferencijskog glasovanja. Kako se u našem skupu podataka nalaze i izbori za Hrvatski sabor i izbori za parlament EU-a, moguće je usporediti te dvije vrste izbora. Poznato je da su izbori za nacionalni parlament izbori prvoga reda, dok su svi ostali izbori (predsjednički u parlamentarnim sustavima, regionalni i lokalni, te europski) izbori drugoga reda. To se posebno odnosi na supranacionalne izbore kao što su europski. Manja važnost koju tim izborima pridaju birači, a vjerojatno i stranke, ogleda se u nekoliko obilježja: izostanak vodećih stranačkih kandidata na listama, značajno manja izborna participacija, glasovanjem se često određuje prema strankama i njihovim politikama u nacionalnoj politici, birači europske izbore često koriste za eksperimentiranje sa svojim glasom, birači si daju slobodu koju si u nacionalnim izborima ne dozvoljavaju, što zna voditi nadprosječnom uspjehu manjih i ekstremnijih stranaka (Reif i Schmitt, 1980; Hloušek i Kanoik, 2020: 278). Sva ova obilježja ukazuju na to da bi birači na europskim izborima trebali više koristiti svoj preferencijski glas nego na nacionalnim i da bi ga pojačano trebali koristiti kao korektiv ponuđenih stranačkih lista. Ovo je posebice očekivano ako se zna da smanjenja participacija u odnosu na nacionalne izbore čini aktivne birače na europskim izborima prosječno politički zainteresiranijima i kognitivno uključenijima u politički proces nego li je to slučaj kod puno šireg biračkog tijela na nacionalnim izborima. Hrvatska nije izuzetak iz tog pravila, iako su se početne velike razlike u participaciji u dvjema vrstama izbora vremenom dosta smanjile (Čular i Grbeša, 2020).

Slika 1, završno, sadrži i dugoročne relacije koje se unutar ovako postavljenog istraživačkog dizajna ne mogu testirati (isprekidane linije prema izborima t2), a nužne su da bi se analizirao ukupni utjecaj preferencijskog glasovanja na reprezentativnu domenu. Riječ je o dugoročnim, posrednim, a dijelom i skrivenim, učincima koji se protežu između izbornih ciklusa. Suočene s izbornim uspjesima ili neuspjesima, ali i informacijom o "popularnosti" pojedinih svojih kandidata, stranke u svoje listovne ponude u budućim izborima mogu već dijelom ukalkulirati osobna glasovanja birača i inicijalno na listi visoko postaviti upravo "traženije" kandidate. Sličan ishod nastaje i kada preferencije birača utječu na buduću unutarstranačku raspodjelu moći i izbor stranačkog vodstva. Nedavni primjer izbora Peđe Grbina za predsjednika SDP-a (i drugih osoba iz njegove struje poput Siniše Hajdaša Dončića) vrlo vjerojatno se barem dijelom može objasniti prethodno iskazanom podrškom kandidatima unutar biračkoga tijela SDP-a na parlamentarnim izborima 2020. Iako izbor predsjednika i drugih članova vodstva stranke ovisi isključivo o volji stranačkih članova (sustav izbora "jedan član – jedan glas"/*one member, one vote*, OMOV) i s obzirom da člano-

vi stranke u ukupnom stranačkom biračkom tijelu ne predstavljaju veliki dio, nema dvojbe da su preferencije biračkog tijela posredno utjecale na izbor vodstva stranke. Zbog izrazito centraliziranog načina selekcije kandidata u SDP-u (kao i u većini ostalih stranaka) sasvim je jasno da će se taj utjecaj preferencijskog glasovanja s jednih izbora još jednom prelići i u stranačku ponudu kandidata na sljedećim.

Takvi dugoročni učinci ne mogu se detektirati analizom samo jednog izbornog ciklusa i bez uključenja dodatnih varijabli i podataka. Paradoksalno, analiza samo kratkoročnih učinaka unutar jednog izbornog ciklusa prije će pokazati smanjene učinke preferencijskog glasovanja u narednim izborima, jer su želje birača već ukalkulirane u stranačku ponudu, pa je vjerojatnije da će birači svojim osobnim glasovima više podržavati poredak kandidata koji je stranka predložila, a samim time će se krajnji efekti preferencijskog glasovanja na personalni sastav frakcije pokazati manjim. Ovo je važno imati na umu, jer Slika 1, ukazujući na dugoročne učinke, u isto vrijeme govori i o ograničenostima ove studije.¹²

Nalazi i interpretacija

U ovom dijelu rada prikazujem nalaze statističke analize kao odgovore na prije skicirana istraživačka pitanja. Nalazi se donose prvo deskriptivno, pri čemu uvijek longitudinalno na razini pojedinih izbora, kad je potrebno bivarijantno, dok se u posljednjem dijelu analize prelazi na kontrolirane učinke pojedinih varijabli unutar multivarijantnih modela. Dok je glavna zavisna varijabla broj zastupnika izabranih isključivo preferencijskim glasovima, u drugom dijelu analize zavisne varijable postaju i varijable koje opisuju ponašanje birača: učestalost korištenja preferencijskog glasa i koncentracija preferencijskih glasova mjerena na dva načina, kao postotak preferencijskih glasova za prvog kandidata na listi i kao postotak glasova kandidatima na neizglednim mjestima na listi. U bivarijantnim i multivarijantnim modelima radi se na ukupnom broju slučajeva koji nisu podijeljeni po izbornim godinama.

Deskriptivna statistika i odnos biračkog ponašanja i efektivnosti preferencijskog glasovanja

Iz Tablice 3 može se vidjeti krajnji učinak preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj u razdoblju 2013-2020, mjereno kao odstupanje od simulirane izborne situacije sa zatvorenim stranačkim listama i bez mogućnosti preferencijskog glasovanja. U promatranom je razdoblju 30 od ukupno 464 izabrana zastupnika (6,5%) bilo izabrano u Hrvatski sabor odnosno Europski parlament, a koji ne bi bili izabrani da nije postojala mogućnost preferencijskog glasovanja, pri čemu raspon ide od nijednog na europskim izborima 2013. do 9,1% na europskim izborima 2014.¹³

¹² Passarelli (2020: 150-154) analizira i dugoročne učinke preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj, prateći indikatore "sudbine" zastupnika na narednim izborima. Zaključuje da, pored jakog stranačkog utjecaja, u Hrvatskoj postoji i veoma jak učinak preferencijskog glasovanja na šanse da se kandidat ponovo pojavi na listi.

¹³ Izvjestan broj tako izabranih zastupnika samoinicijativno se postavljao na mjesta dosta niže od njihove realne moći unutar stranke ili njihova ugleda u javnosti (obično na zadnje mjesto na listi, gdje su nekad završavali i predsjednici stranaka). Takva praksa nije nepoznata i u drugim državama (De Winter i Baudewyns, 2015: 3-4; Renwick i Pilet, 2016: 242). Kad bismo iz računice izbacili takve slučajeve, stvaran učinak preferencijskog glasovanja na personalni sastav parlamenta bio bi između za trećinu i gotovo za polovinu manji, zavisno od toga koje kandidate uvrštavamo u takve slučajeve.

Tablica 3. Longitudinalna deskriptivna analiza osnovnih obilježja preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj

	EU 2013	EU 2014	HR 2015	HR 2016	EU 2019	HR 2020
Krajnji učinak pref. glasovanja (%)	0/12 (0)	1/11 (9,1)	6/143 (4,2)	12/143 (8,4)	1/12 (8,3)	10/143 (7,0)
Prešli prag – prosjek (raspon)	1,7 (1-3)	1,7 (1-3)	1,5 (0-4)	1,7 (1-3)	2,0 (1-4)	1,6 (1-4)
Iskorišteni pref. glasovi (%)	70,6	81,1	68,3	67,4	76,4	67,5
Slučajevi gdje prvi na listi dobiva najviše glasova (%)	66,7	33,3	86,5	81,8	66,7	83,0

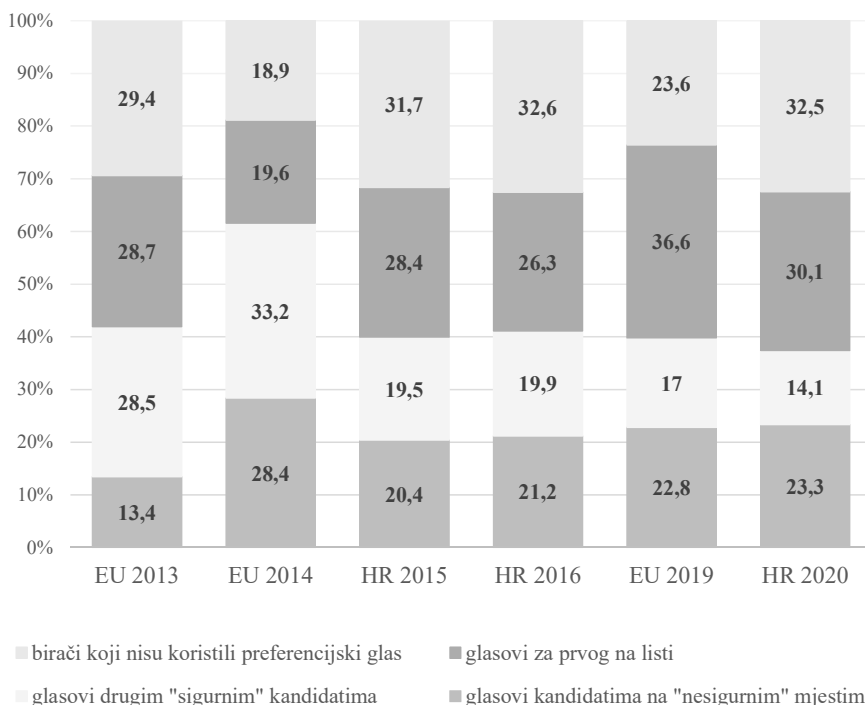
Izvor: Državno izborno povjerenstvo RH. Kreiranje baze podataka i izračun su autorovi.

Je li riječ o malim ili velikim učincima može se odgovoriti jedino ako se Hrvatska uspoređi s drugim državama sa sličnim sustavom preferencijskog glasovanja u listovnim izborima. Primjerice, u Austriji je u čitavom razdoblju od 1959. do 1990. samo jedan kandidat izabran preferencijskim glasovima, da bi u narednom razdoblju do 2014. taj broj skočio na ukupno šest (Vujović, 2018: 71). Od uvođenja preferencijskog glasovanja u Švedskoj 1998. do 2013. između 2 i 4% zastupnika birano je preferencijski. Čak i neki sustavi koji pružaju više institucionalnih mogućnosti biračima bilježe manji učinak preferencijskih glasova. Tako je u Belgiji, gdje birači imaju na raspolaganju onoliko preferencijskih glasova koliko se u izbornoj jedinici bira kandidata, tek u dva navrata preferencijski izabrano više od 10% ukupnog parlamenta. U Slovačkoj, gdje birači imaju četiri preferencijska glasa, njihova prosječna efektivnost slična je kao i u Hrvatskoj. U Nizozemskoj, gdje je preferencijski glas obavezan, nikad se preferencijski nije izabrano više od dva posto zastupnika, a u sličnom estonskom sustavu postotak preferencijski izabranih zastupnika se kreće između 10 i 15%. Jedino kod otvorenih lista, što je slučaj s Latvijom i Poljskom, taj postotak ide na 30-35%, odnosno 20-25% preferencijski izabranih zastupnika (Renwick i Pilet, 2016: 240-247). Iz ovog skiciranog pregleda možemo zaključiti da institucionalna pravila hrvatskog PLPR sustava polučuju komparativno bolje rezultate nego u istovrsnim preferencijskim sustavima drugdje.

Da bi kandidat uopće mogao biti izabran voljom biračkog tijela, potrebno je da dobije najmanje 10% ukupnih važećih glasova danih listi. Stoga drugi red Tablice 3 donosi podatke o broju kandidata čiji preferencijski glasovi prelaze prag od 10% važećih glasova za listu. U čitavom su razdoblju u prosjeku 1,5 do 2 kandidata po listi prelazila prag od 10% osobnih glasova, s tim da se nije dogodilo da ih je bilo više od četiri na jednoj listi, pri čemu se na samo jednoj od ukupno 140 analiziranih lista dogodilo da niti jedan kandidat nije prešao prag. Ovaj nas nalaz vodi prema varijablama koje opisuju ponašanje birača.

Iz Tablice 3 vidimo da najmanje dvije trećine hrvatskih birača, a u pojedinim izbornim ciklusima to ide i do 4/5, koristi opcijsku mogućnost preferencijskog glasa. Hrvatska, prema ovim podacima, pripada krugu država (Belgija, Slovačka) u

Grafikon 1. Struktura preferencijskih odabira birača po izborima (%)

Napomena: Postotci nisu prosjeci po listama već ukupno zbrojeni glasovi pojedine vrste preferencijskog izbora u odnosu na sve glasove dane listama u uzorku svake godine. "Sigurni" kandidati su kandidati izvorno pozicionirani do onog mjesta na listi koliko je lista osvojila mandata, kandidati na preostalim mjestima do kraja liste definirani su kao "nesigurni".

Izvor: Državno izborno povjerenstvo RH; izračun autora.

kojima građani najviše koriste mogućnost preferencijskog glasovanja. Primjerice, u većini država s opcijskim preferencijskim glasovima (Austrija, Bugarska, Češka, Švedska) postotak njihova korištenja ne prelazi jednu trećinu birača, a često se kreće i ispod 20%, dok je u Danskoj i na Cipru to oko 50%. U europskim izborima, ti su postotci kod većine država veći nego u nacionalnim, ali Hrvatska i u tom slučaju pripada samom vrhu (uz Latviju, Slovačku, Dansku i Sloveniju). Drugim riječima, hrvatski birači se pokazuju kao oni koji i skromne institucionalne mogućnosti koriste maksimalno (Karvonen 2010, 43-49; Renwick i Pilet, 2016: 218-226; Passarelli, 2020).

Druga varijabla koja mjeri ponašanje birača odnosi se na to kako birači koriste svoje preferencijske glasove. Jedan tip nalaza možemo očitati već iz Tablice 3, iz koje je vidljivo da hrvatski birači dominantno koncentriraju svoje osobne glasove na prvog na listi (četvrti red Tablice 3). Uz iznimku europskih izbora 2014., kad se to dogodilo na samo jednoj od tri liste koje su osvojile mandate, u svim drugim izborima najmanje na dvije trećine lista kandidat koji predvodi listu dobiva i najviše preferencijskih glasova, dok u nacionalnim izborima taj postotak ne pada ispod 80%. Drugim riječima, iako pojačano koriste preferencijski glas, hrvatski birači su skloni agregatnom koncentriranju tog glasa na prvog na listi, čime zapravo izražavaju svoju podršku inicijalnom stranačkom poretku kandidata i povjerenje u stranački odabir.

I Passarelli (2020: 153) zaključuje da hrvatski birači, u odnosu na ostale države, teže pojačanoj koncentraciji glasova na prvog na listi.

Puno bolji uvid na sličnom indikatoru možemo dobiti iz Grafikona 1. Uz već opisano obilježje da oko 30% birača uopće ne koristi mogućnost preferencijskog glasovanja, iz grafikona je vidljivo da daljnjih oko 30% birača glasuje za prvog na listi. Uz iznimku europskih izbora 2014. u svim drugim izborima ove dvije kategorije zajedno obuhvaćaju oko 60% birača koji sudjeluju u izborima. Oba tipa ponašanja nedvojbeno svjedoče da većina hrvatskih birača koristi (ili ne koristi) preferencijski glas kako bi poručili ili da im kandidati nisu važni, pa izbor prepuštaju ostalim biračima, ili da se slažu s odabirom svoje stranke i koriste preferencijski glas da bi demonstriali lojalnost stranci odnosno vodećem kandidatu. Daljnjih oko 20% birača preferencijskim glasom podržavaju kandidata koji bi i bez preferencijskog glasovanja bio izabran u parlament (kandidat na sigurnom mjestu). Kako se ovaj tip ponašanja ne može jednoznačno tumačiti u smislu podrške stranačkom poretku ili intervencije u njega (vidi bilješku 10 ranije u tekstu), ostaje podatak da negdje oko 20% ili tek nešto više hrvatskih birača koristi preferencijski glas da bi nedvojbeno intervenirali u predloženu listu za koju su glasovali (glasovanje za kandidate na nesigurnom mjestima). Budući da su podaci, uz tek mjestimične iznimke, prilično stabilni kroz vrijeme i vrstu izbora, možemo zaključiti da je riječ o temeljnom i trajnijem obrascu ponašanja hrvatskog biračkog tijela.

Iz Tablice 3 i Grafikona 1 možemo očitati i prve nalaze o specifičnim očekivanjima kad je riječ o utjecaju tipa izbora na preferencijsko glasovanje. Pokazuje se da birači u nadnacionalnim izborima više koriste svoj preferencijski glas (između 70 i 80%) u odnosu na birače u nacionalnim izborima (oko dvije trećine). Nadalje, pokazuje se da na listama za EU parlament prosječno nešto više kandidata prelazi prag od 10%. Iako se ne uočavaju bitne razlike u koncentraciji glasova u dvije vrste izbora, bilo na prvog na listi, bilo na "nesigurne" kandidate (Grafikon 1), u europskim izborima nešto se češće dogodi da najveći broj glasova osvoji kandidat koji nije prvi na listi (Tablica 3, posljednji red).

Na ovom bi mjestu bilo dobro provjeriti i odnos između dvaju indikatora ponašanja birača i njihovog krajnjeg učinka na sastav stranačkih frakcija i parlamenta. Iako je jednim dijelom riječ o matematičkim odnosima, pitanja o tome povećava li korištenje preferencijskog glasa vjerojatnost izbora kandidata od strane birača i kakva struktura agregatno izraženih preferencija biračkoga tijela (koncentracija-dekoncentracija) povećava tu vjerojatnost, sadržavaju i dostatnu dodatnu varijancu koja se može objasniti isključivo empirijski.

U Tablici 4 testirane su razlike na indikatorima biračkog ponašanja između kategorija dviju varijabli koje su linearno povezane i koje, svaka na svoj način, mjere efektivnost preferencijskog glasovanja: je li lista iznjedrila preferencijski izabranog zastupnika (da – ne) i koliko je kandidata osvojilo preko 10% ukupnih glasova za listu. Pokazuje se da što birači više koriste preferencijski glas veća je i njegova efektivnost, ali nije riječ o pretjerano velikim razlikama. Birači koji su preferencijski izabrali zastupnika učinili su to s prosječno samo 2,3 postotna boda većim korištenjem preferencijskog glasa od birača koji nisu izabrali zastupnika mimo stranačkog redoslijeda. Slično se pokazuje i kod broja kandidata koji su prešli preferencijski prag: veće korištenje preferencijskog glasa povezano je s većim brojem takvih kandidata, ali razlike nakon Scheffeova testa nisu značajne. Također, nismo do kraja sigurni koliko je riječ o empirijskoj, a koliko o teorijskoj povezanosti.

Tablica 4. Povezanost biračkog ponašanja i krajnjih učinaka preferencijskog glasovanja na personalni sastav

Broj slučajeva	Korištenje preferencijskog glasa (%)	Glasovi za prvog na listi (%)	Glasovi za neizgledne kandidate (%)
Liste preferencijski izabranih zastupnika (29)	67,3	26,4**	53,0**
Ostale liste (111)	65,0	49,7**	33,8**
Koliko je kandidata na listi prešlo prag od 10%?			
1 (69)	63,4*	56,5**	34,5
2 (54)	65,7*	35,2**	42,9
3 (13)	73,0*	27,7**	33,1
4 (3)	77,0*	23,6**	41,0

Napomena: Postotci u prvom stupcu postotci su svih važećih glasova za listu, u ostalim dvama stupcima svih preferencijskih glasova. U prvoj analizi na jednoj listi su izabrana dva zastupnika preferencijski. U drugoj analizi na jednoj listi nijedan kandidat nije dobio više od 10% važećih glasova liste. Za testiranje razlika među kategorijama prve varijable korišten je t-test, a u drugoj ANOVA i Scheffeoov test (kategorije koje se značajno međusobno razlikuju otisnute masnim slovima). * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ (razine značajnosti za t odnosno F)

Izvor: Državno izborno povjerenstvo RH. Kreiranje baze podataka i izračun autori.

Međutim, efektivnost preferencijskog glasovanja znatno više ovisi o raspodjeli tih glasova nego o njihovom korištenju, posebice kad je riječ o koncentriranju preferencijskih glasova na prvog kandidata na listi. Liste kod kojih nije zabilježen nikakav krajnji učinak preferencijskog glasa imale su u prosjeku polovinu svih preferencijskih glasova koncentriranih na prvog kandidata na listi. Tamo, pak, gdje je postignuta efikasnost preferencijskog glasovanja, birači su u prosjeku na nositelja liste "trošili" gotovo upola manje preferencijskih glasova. Sličan rezultat sa statistički značajnim razlikama imamo i kod broja kandidata koji prelaze prag. Šansa da, ako samo jedan kandidat na listi prijeđe prag, on bude i preferencijski izabran manja je od 5% (nije prikazano), a takve liste bilježe uvjerljivo najveću koncentraciju glasova na nositelja liste (56,5%). Koncentracija glasova na prvog mora u prosjeku pasti na jednu četvrtinu da bi tri ili četiri kandidata prešla prag od 10%.

Kad je riječ o postotku glasova za kandidate na neizglednim mjestima logično je da se preferencijski učinak povezuje s većim takvim postotkom. Međutim, kako se vidi iz druge varijable, postotak preferencija dan neizglednim kandidatima ne proizvodi linearnu i pozitivnu vezu s brojem kandidata koji prelaze prag. Razlog je očit: osim jasne volje da interveniraju u poredak kandidata na listi, da bi proizveli efekt birači bi svoje glasove morali i "pametno" grupirati.

Zaključno, pokazuje se da je koncentracija glasova na prvog kandidata na listi najbolji negativni prediktor efektivnosti preferencijskog glasovanja. Postotak iskorištenosti preferencijskog glasovanja, pak, pokazuje tek blagu pozitivnu povezanost s njegovom efikasnošću.¹⁴ Izravne korelacije korištenja glasa i glasovanja za prvog

¹⁴ Budući da je dijelom riječ o teorijskoj povezanosti (veće korištenje preferencijskog glasa, *all*

na listi odnosno za neizgledne kandidate su 0,18 odnosno -0,47. No, oba su odnosa matematički osjetljiva na stranačku magnitudu, tj. broj mandata koje lista osvaja.¹⁵ Ako iste odnose kontroliramo za stranačku magnitudu, koeficijent parcijalne korelacije (u regresiji beta) u prvom se slučaju povećava na 0,35. U drugom slučaju se, doduše, nešto smanjuje, ali ostaje na -0,37. Pri tome korištenje preferencijskog glasa ulazi u regresiju nakon kontrolne varijable i doprinosi dodatnih 10% objašnjenju varijance u glasovima za prvog na listi (ukupno 21% objašnjene varijance). U slučaju glasova za neizgledne kandidate, korištenje preferencijskog glasa prvo ulazi u model i objašnjava 21% varijance, dok kontrolna varijabla objašnjava dodatnih 6% (nije prikazano). Iz svih odnosa je jasno da stvarni empirijski odnosi podržavaju hipotezu da je pojačano korištenje preferencijskog glasa u Hrvatskoj u prvom redu izraz biračke podrške izvornom stranačkom rasporedu, a da ne proizlazi iz potrebe birača da interveniraju u stranački raspored.

Utjecaj stranačke ponude na biračko ponašanje

U ovom dijelu analize uključujem varijable stranačke ponude kao prediktore biračkoga ponašanja vezano za razinu i način korištenja preferencijskog glasa i kao one koje posređuju između djelovanja institucionalnih pravila i biračkoga ponašanja: veličinu stranke, vrstu liste, ideološku poziciju i starost stranke.

Velike stranke odnose se na liste HDZ-a i SDP-a, srednje na liste DP-a, Mosta i Možemo!, a male na ostale liste. Dvije neovisne liste uključene su samo u varijablu Vrsta liste, u drugim analizama isključeni. Ideološki centar sačinjavaju BM365/Reformisti, Centar, HNS, a priključen im je i Živi zid kao ideološki nejasna stranka. Ostale stranke su raspoređene na ljevicu i desnicu sukladno standardnim očekivanjima. Stare stranke su sve one osnovane prije 2010. (HDZ, SDP, IDS, HNS i HD-SSB), a njima su pridodane i novije stranke koje su jasno proizašle iz starih (BM365/Reformisti). Sve ostale su nove stranke.

Iz Tablice 5 može se vidjeti da posredovanje stranačke ponude ima znatan utjecaj na preferencijsko ponašanje birača, pri čemu puno više kad je riječ o veličini i starosti stranke nego o ideološkom profilu ili vrsti liste. Kod vrste liste se ranije iskazana očekivanja potpuno potvrđuju, ali dovoljno jasno jedino kad su u pitanju neovisne liste. Kako je i predviđeno, neovisne liste u ogromnoj mjeri funkcioniraju kao isključivo liste nositelja. Kako su svi ostali kandidati nevažni, konkurencija na listi gotovo ne postoji, pa je preferencijsko glasovanje za neovisne liste jasan izraz podrške nositelju, što se ogleda u izrazito velikom korištenju preferencijskog glasa, ali i u enormnoj koncentraciji tih glasova (preko 90%) na prvog na listi. Odnos sa-

other the same, povećava matematičku šansu kandidatima da prijeđu prag), očekivali bismo jaču povezanost varijabli. Očito je da empirijski dio varijance djeluje u suprotnom smjeru i poništava dio matematičke povezanosti.

¹⁵ Kako raste broj mandata koje lista osvaja, slučajna distribucija preferencijskih glasova (svi kandidati dobivaju po prilici jednak broj glasova) mijenja se u korist ostalih izglednih kandidata, postotak glasova za prvog na listi ostaje uvijek isti, a linearno se smanjuje postotak glasova dan neizglednim kandidatima. Primjerice, ako lista osvoji jedan mandat, ravnomjerna raspodjela glasova na kandidate daje 7,14% glasova za prvog na listi i 92,86% za sve ostale neizgledne kandidate (za deset izbornih jedinica nacionalnih izbora izraz je 100/14). Ako lista dobiva 8 mandata (najviše što se dogodilo u promatranom razdoblju), potpuno ravnomjerna raspodjela i dalje daje 7,14% prvom na listi, 50% ostalim izglednim mjestima, dok ukupni glasovi za neizgledna mjesta padaju na 42,86%. Kako smo vidjeli, tek nešto više od 20% hrvatskih birača raspodjeljuje preferencijske glasove na neizgledne kandidate, što je znatno manje nego da preferencijske glasove raspodjeljuju slučajno.

Tablica 5. Nekontrolirani utjecaji varijabla stranačke ponude na ponašanje birača

Broj slučajeva	Korištenje preferencijskog glasa (%)	Glasovi za prvog na listi (%)	Glasovi za neizgledne kandidate (%)
Veličina stranke			
mala (28)	63,3**	50,4**	48,0**
srednja (41)	58,4**	53,4**	42,9**
velika (69)	69,9**	36,2**	31,5**
Vrsta liste			
samostalna stranačka (51)	63,3*	46,3**	38,6
koalicijska (87)	66,2*	43,0**	38,0
neovisna (2)	87,5*	93,6**	6,4
Ideološka pozicija stranke			
lijevo (43)	66,3*	41,7	35,0*
centar (20)	58,6*	50,7	49,3*
desno (77)	66,8*	45,2	36,3*
Starost stranke			
stara stranka (81)	70,3**	37,5**	34,4**
nova stranka (57)	57,8**	53,7**	43,6**

Napomena: Postotci u prvoj koloni postotci su svih važećih glasova za listu, u ostale dvije svih preferencijskih glasova. U prve tri varijable stranačke ponude korištena je ANOVA i Scheffeev test (masno otisnute vrijednosti se značajno razlikuju od ostale dvije). U posljednjoj varijabli korišten je t-test. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ (razine značajnosti za F odnosno t).

Izvor: Državno izborno povjerenstvo RH. Kreiranje baze podataka i izračun su autorovi.

mostalnih stranačkih i koalicijskih lista također prati temeljna očekivanja (koalicijske liste uistinu utječu na povećano korištenje preferencijskog glasa, kao i na nešto veću dekoncentraciju tih glasova), ali ne posebno izraženo i ne statistički značajno.

Pokazuje se, nadalje, da se birači ljevice i desnice uopće ne razlikuju u svom pristupu preferencijskom glasovanju, niti postoji išta u ideološkom profilu stranke što bi utjecalo na ponašanje njezinih birača kad je riječ o iskazivanju kandidatskih preferencija. Određena odstupanja postoje samo kod stranaka centra, čiji birači značajno manje koriste preferencijski glas, ali ga više koriste na neizgledne kandidate. Međutim, ovo može biti i skriveni utjecaj veličine stranke, jer su sve stranke centra ujedno i male stranke. Također, činjenica da su sve stranke centra dobile samo jedan mandat po izbornoj jedinici ne dopušta testiranje koliko je riječ o statističkom artefaktu, posebno kad je riječ o glasovanju za neizgledne kandidate.

Konačno, dvije varijable stranačke ponude koje znatno utječu na biračko ponašanje, i to točno u predviđenim smjerovima, su veličina i starost stranke. Između tih dviju varijabli postoji i znatna kovarijanca, jer su HDZ i SDP jedine velike stranke, a ujedno i stare stranke, pa će utjecaji dviju varijabla interferirati. Tako birači sta-

rih i velikih stranaka češće koriste preferencijsko glasovanje, manje koncentriraju te glasove na prvog na listi, ali i manje glasuju za nesigurne kandidate, dok se birači malih i srednjih stranaka ponašaju upravo suprotno. Time se potvrđuju raniji nalazi da manje i novije stranke, zbog sužene ponude kandidata i njihove slabije prepoznatljivosti, teže pokrivaju izborne jedinice kvalitetnim i uvjerljivim kandidatima. Rezultat je da se kreiraju liste gdje obično dominira najviše jedan kandidat ili nitko i da je unutarstranačka konkurencija izrazito niska. Zato njihovi birači rjeđe koriste preferencijsko glasovanje (izražavajući tako povjerenje u stranački odabir), ali te glasove češće grupiraju na prvog na listi (time isto izražavaju ili povjerenje stranci ili podršku kandidatu kojeg najčešće jedino i poznaju). U isto vrijeme, birači manjih i srednjih stranaka češće svoje glasove daju neizglednim kandidatima, ali je teško reći koliko je riječ o matematičkom artefaktu, a koliko o empirijskom odnosu.

Kontrola i multivarijantni modeli

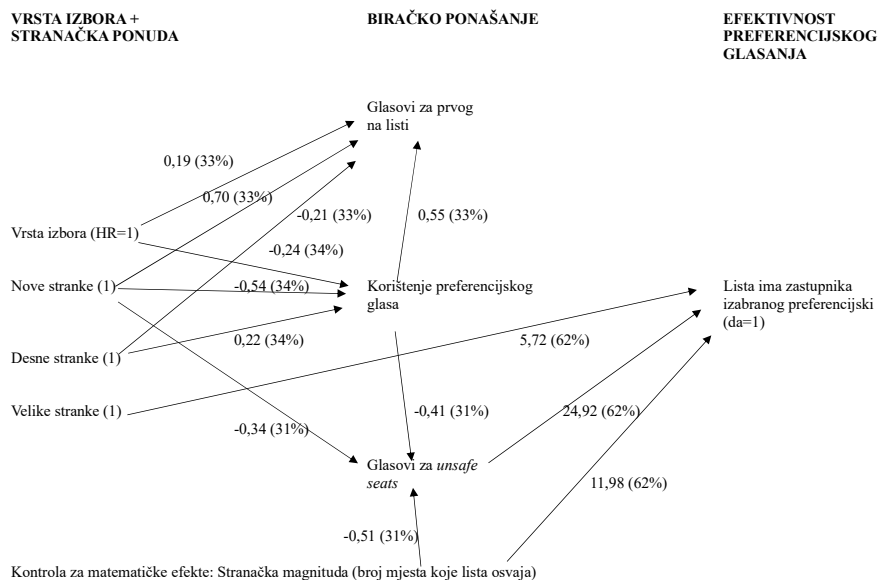
U posljednjoj fazi analize pokušat ću, prateći pretpostavljeni kauzalni odnos iz Slike 1 i kroz kontrolne situacije, razlučiti izravne utjecaje svake od varijabli, prvo na varijable biračkog ponašanja, a zatim na krajnju učinkovitost preferencijskog glasovanja. Iako je do sada dosta toga jasno iz deskriptivne i bivarijantne statistike, dobro je vidjeti mijenjaju li se i kako odnosi među varijablama u kontroliranoj situaciji. Analiza je rađena u četiri koraka. Prvo je varijabla korištenja preferencijskog glasa regresirana (linearna regresija) na varijable vrste izbora i sve dosad korištene varijable stranačke ponude. Dok su vrsta izbora ($HR=1$) i stare-nove stranke ($nova=1$) bile dihotomne, veličina stranke (velike stranke= 1), vrsta liste (samostalna stranačka= 1) i ideološka pozicija stranke (lijevo= 1 i desno= 1) su dihotomizirane. Zatim su poduzete dvije linearne regresije, jednom s glasovima za prvog na listi kao zavisnom varijablom, a drugi put s glasovima za nesigurna mjesta kao zavisnom varijablom. U obje regresije imamo iste ulazne varijable: vrsta izbora, varijable stranačke ponude i korištenje preferencijskog glasa. U obje ove regresije dodana je i matematička kontrola za broj mjesta u parlamentu koji je lista osvojila (stranačka magnituda: raspon 1-8). Na kraju, sve su spomenute varijable bile ulazne varijable u binarnoj regresiji s efikasnošću preferencijskog glasovanja kao zavisnom varijablom, gdje je lista koja je iznjedrila preferencijski izabranog zastupnika kodirana kao 1, a ona koja nije kao 0.¹⁶ Sve su regresije rađene metodom *stepwise*, kako bi, zbog nepovoljnog odnosa broja slučajeva i broja ulaznih varijabli, što manji broj varijabli, i samo značajne u konačnici bile uključene u model. Time se izbjegla i veća kolinearnost uključenih prediktora: dok kod *enter* metode postoje prediktori s VIF faktorom iznad 5, u *stepwise* VIF je najčešće malo iznad 1, a nikad iznad 2,3.

Na Slici 2 mogu se vidjeti osnovni rezultati poduzetih regresijskih analiza, preuzeti uvijek iz posljednjeg regresijskog koraka.¹⁷ Postotak glasova dan kandidatima na nesigurnim mjestima pokazuje se najboljim prediktorom za učinkovitost preferencijskog glasovanja. Iako naoko posve logična veza, ipak još uvijek ostavlja mogućnost da velik broj takvih glasova ne bude optimalno raspoređen da bi proizveo učinak na izbor kandidata. Stoga je ipak riječ o empirijskom nalazu. Kako smo i pokazali, matematički efekt stranačke magnitude također značajno doprinosi učinkovitosti glasa, jer što lista osvoji više mandata raste šansa za preferencijski izbor

¹⁶ U samo jednom slučaju imamo dva preferencijski izabrana zastupnika na jednoj listi (lista HDZ-a u 8. izbornoj jedinici 2016.). Taj je slučaj također kodiran kao 1.

¹⁷ Rezultati regresija su dostupni u elektroničkim materijalima uz tekst.

Slika 2. Neovisni učinci na biračko ponašanje i efektivnost preferencijskog glasa (rezultati regresija)

Napomena: Prikazane su samo varijable sa značajnim učinkom (sve regresije i koeficijenti značajni na $p < 0,05$). Za linearne regresije navedene su *bete*, a u zagradama objašnjena varijanca. Za binarnu logističku regresiju vrijednost Walda, a u zagradama Nagelkerkeov R^2 (svi koeficijenti u binarnoj regresiji su pozitivni). Varijable koje dijele istu objašnjenu varijancu prediktori su iste regresijske analize.

kandidata, barem kad je riječ o osvajanju do polovine magnituda izborne jedinice. Zanimljivo je da grupiranje glasova na prvog na listi, parametar koji se u nekontroliranoj situaciji pokazao najboljim negativnim prediktorom efektivnosti glasa, ovdje ne pokazuje značajni efekt. Uvid u korake *forward (Wald) stepwise* logističke regresije otkriva da je postotak glasova za prvog na listi varijabla koja prva ulazi u model s očekivanim negativnim koeficijentom. Ostaje značajan i u drugom koraku gdje mu se pridružuje glasovanje za neizgledne kandidate, ali u trećem koraku, kada se uključuje matematička kontrola, jača utjecaj *unsafe seats* nauštrb varijable glasovi za prvog na listi, koja, budući da dijeli dosta varijance s *unsafe seats*, postaje neznačajna.

U posljednjem koraku binarne regresije uključuje se jedina varijabla stranačke ponude koja pokazuje izravni neovisni učinak na efektivnost preferencijskog glasanja – veličina stranke, čak i nakon matematičke kontrole za stranačku magnitudu. Kod velikih stranaka (tj. HDZ-a i SDP-a) lakše je preferencijski izabrati zastupnika nego kod manjih stranaka, vjerojatno i zato što ponuda kandidata omogućuje biračima da svoje preferencijske glasove optimalnije rasporede.

Kad je pak riječ o trećoj varijabli koja opisuje biračko ponašanje – korištenju preferencijskog glasa – pokazuje se da taj parametar ne utječe značajno na efektivnost preferencijskog glasanja. Već je iz bivarijantnih analiza bilo jasno da liste na kojima se izabire zastupnik mimo redoslijeda bilježe tek neznatno veće korištenje preferencijskog glasa od ostalih lista. Međutim, iz regresija gdje je korištenje preferencijskog glasa prediktor ostalih dviju varijabli biračkog ponašanja, jasno je da je neovisni efekt korištenja preferencijskog glasa izrazito postojan. Kad je riječ o

glasovanju za prvog na listi, kontrolna situacija samo pojačava pozitivnu vezu dvije varijable u odnosu na običnu korelaciju, a kad je riječ o glasovanju za neizgledne kandidate ta povezanost ostaje i dalje značajna i negativna.¹⁸

Konačno, ako, osim veličine stranke, niti jedna varijabla stranačke ponude, a niti vrsta izbora, ne utječu izravno na efektivnost, one ipak utječu na biračko ponašanje. Zasiurno najveći učinak ima starost stranke, varijabla koja značajno izravno djeluje na sve tri varijable biračkog ponašanja. Tako birači novih stranaka, u odnosu na birače starih stranaka, znatno manje koriste preferencijski glas, to što koriste pojačano koncentriraju na prvog na listi, a manje na neizgledne kandidate, čak i nakon kontrole matematičkih učinaka. Kod zadnjeg nalaza kontrolirana situacija obrće odnos iz bivarijantne analize, gdje se pokazalo da birači novih stranaka više glasuju za neizgledne kandidate. Drugim riječima, birači starih stranaka znatno "bolje" koriste mogućnosti koje se otvaraju preferencijskim glasovanjem. Nadalje, birači desnih stranaka, kako je i predviđeno, više koriste preferencijski glas od birača ljevice ili centra, ali pri tome ga manje koncentriraju na prvog na listi. Time se hipoteza o desnim biračima kao lojalnijim stranci, podređenijim istaknutim stranačkim pojedincima i manje sklonim odabirima mimo stranačke volje ne potvrđuje. Vrsta izbora također pokazuje neovisni utjecaj na biračko ponašanje. Birači na europskim izborima češće koriste preferencijski glas, a pri tome ga manje koncentriraju na prvog na listi. Na taj način je nalaz iz deskriptivne longitudinalne analize ponovljen i u kontroliranoj situaciji.

Zaključak

Šest izbornih ciklusa u Hrvatskoj koji su biračima nudili mogućnost preferencijskog glasovanja pružili su nam uvid u to u kojoj mjeri i na koji način hrvatski birači tu mogućnost koriste, kao i koliki je učinak takvog glasovanja. Prvo, pokazuje se da krajnji učinci preferencijskog glasovanja na izbor kandidata, u usporedbi s drugim državama s institucionalno usporedivim fleksibilnim PLPR sustavom, nisu mali. Iako na taj način nikad nije izabrano više od 10% zastupnika, pa čak i ako je jedan dio takvog rezultata jednostavna posljedica kalkulacija kandidata koji su se smjestili na "neprirodno" niska mjesta, još uvijek je činjenica da se u Hrvatskoj postižu veći učinci od drugih europskih država s istim tipom preferencijalnog sustava. Čak više, efekti u Hrvatskoj često su na razini sustava koji biračima nude veće institucionalne mogućnosti kroz, na primjer, više preferencijskih glasova.

Drugo, pokazuje se da hrvatski birači, komparativno gledano, nadprosječno koriste mogućnosti otvorene uvođenjem preferencijskog glasovanja. Činjenica da oko dvije trećine birača na nacionalnim izborima, a između 70 i 80% na europskim, zaokruži, pored stranke, i željenog kandidata svrstava hrvatske birače u sam vrh usporedivih europskih preferencijskih sustava. S druge strane, pojačano korištenje preferencijskog glasa nema veći izravan učinak na efektivnost preferencijskog glasovanja, pozitivno je povezan s vjerojatnošću glasovanja za prvog na listi, a negativno s vjerojatnošću glasovanja za neizgledne kandidate, tako da bismo mogli zaključiti da više zrcali potrebu birača da podrže stranački redosljed i prvoga na listi nego da

¹⁸ Kod agregatnih odnosa čini mi se logičnijim da se pretpostavi kauzalni odnos koji ide od korištenja glasa prema varijablama udjela glasova prvog na listi i neizglednih kandidata. Na razini individualnog ponašanja birača primjerenije bi bilo obrnuto: to što je konkretni sastav liste dao poticaj biraču da zaokruži i kandidata, proizvelo je korištenje njegova preferencijskog glasa.

izaberu kandidata mimo stranačke volje. Ako bismo trebali odgovoriti na pitanje iz naslova tko je biračima važniji, stranke ili kandidati, odgovor bi svakako bio – stranke. Pokazalo se da je takvo ponašanje birača dijelom posredovano i stranačkom ponudom, pa birači starih, etabliranih stranaka to čine znatno češće nego birači novih stranaka, uklapajući se time potpuno u dosadašnja teorijska očekivanja. Nadalje, preferencijsko glasovanje više se koristi u europskim izborima nego u nacionalnim, što isto ima nekoliko sasvim plauzibilnih objašnjenja, koja variraju od prirode stranačke ponude na drugorazrednim izborima do specifičnih obilježja znatno manjeg kruga birača koji sudjeluju u nadnacionalnim izborima. I konačno, pokazuje se da birači desnih stranaka, iako se na prvi pogled ne razlikuju od birača lijevih stranaka, nakon eliminiranja učinaka ostalih varijabli, ipak više koriste preferencijski glas od birača stranaka centra i ljevice, ali ne iz razloga lojalnosti stranci ili autoritarnosti.

Treće, pokazuje se da hrvatski birači u znatnoj mjeri koncentriraju svoj glas na prvoga na listi. Zajedno s onima koji ga ne koriste, oko 60% birača u Hrvatskoj koristi preferencijsko glasovanje ne da bi interveniralo u kandidatski izbor mimo volje stranke, već da bi, na ovaj ili onaj način, izrazilo svoje slaganje sa stranačkim redoslijedom. Takva sklonost je kod hrvatskih birača i komparativno jako izražena. Vrsta izbora i stranačka ponuda i ovdje pokazuje svoje neovisne učinke. Birači novih stranaka i birači na hrvatskim izborima zadržavaju pojačanu koncentraciju glasova na prvog na listi u odnosu na birače starih stranaka i one u europskim izborima. Drugim riječima, stare stranke i stranke na europskim izborima češće formiraju svoju stranačku ponudu na način da ona proizvodi veću disperziju preferencijskih glasova. Također, vidi se da birači desnih stranaka manje koncentriraju svoje glasove na prvog na listi, suprotno uvriježenim stavovima o desnom biračkom tijelu.

Četvrto, tek nešto više od 20% svih birača glasuje za kandidate na neizglednim mjestima i, na taj način, nedvojbeno nastoji "progurati" kandidata mimo predložene redoslijeda. Uzmemo li u obzir da je temeljni cilj uvođenja preferencijskog glasovanja upravo to, da i birači, uz stranke, utječu na personalni izbor zastupnika, takav rezultat nije ohrabrujuć. Komparativno gledano, Hrvatska postiže i veće učinke preferencijskog glasovanja nego što bi to sugerirao relativno mali broj birača koji ga u tom smislu i koriste. S druge strane, moglo bi se tvrditi obrnuto: dok oko 20% birača ima želju u parlamentu vidjeti nekog drugog umjesto onih koje je izabrala stranka, to se ostvaruje puno rjeđe, u prosjeku u 6,5% slučajeva po izborima. Naravno, riječ je o distribuciji unutar glasova neizglednim kandidatima. Za razliku od prvog na listi ili izglednih kandidata, ovdje upravo koncentracija glasova na jednog kandidata ostvaruje veće učinke preferencijskog glasovanja. Od 140 slučajeva u analizi u samo 26 slučajeva se dogodilo da kandidat s najvećim brojem preferencijskih glasova nije ujedno i prvi na listi, što je donijelo učinak u 17 slučajeva, dakle većini od ukupno 29 lista koje su zabilježile krajnji personalni učinak preferencijskog glasovanja. Drugim riječima, za potpuni uspjeh preferencijskog glasovanja potrebno je, uz povećani broj glasova neizglednim kandidatima, postići i odgovarajuću distribuciju tih glasova.

Mogućnost preferencijskog glasovanja ne stvara samo priliku biračima da, pored stranaka, biraju i kandidate. Ono politolozima otvara mogućnosti da očitaju podatke o biračkom ponašanju koje inače ne bi mogli. Ako bismo slobodnije komentirali rezultate analize, uvažavajući, uz nalaze, i pretpostavke koje ovdje nisu dokazane, mogli bismo zaključiti da se hrvatski birači dosta pouzdaju u stranke za koje glasuju. Suprotno anketnom iskazivanju "mizernog" povjerenja u političke stranke i "svakidašnje jadikovki" o političkim strankama, njihovo agregatno ponašanje pokazuje suprotno: hrvatski birači "poštuju" političke stranke i njihove odabire. Kad je riječ o

nacionalnim izborima, gdje i stranke i birači osjećaju povećanu odgovornost za svoj izbor nego u europskim, drugorazrednim izborima, to dodatno dolazi do izražaja. Nove i manje stranke, često protuestablišmentski nastrojene, čiji lideri prednjače u kritikama stranke kao institucije i često zagovaraju individualni odnosa birača i zastupnika, moraju se suočiti s činjenicom da one, svojom ponudom, a i njihovi birači, svojim izbornim ponašanjem, pokazuju suprotna obilježja i doprinose smanjenoj efektivnosti preferencijskog glasovanja. Desno biračko tijelo pritom pokazuje obilježja koja dovode u pitanje dosadašnje nalaze o njihovoj povećanoj stranačkoj lojalnosti ili autoritarnosti u odnosu na lijeve stranke i stranke centra i njihove birače. Uvodeći preferencijsko glasovanje Hrvatska je optirala za, institucionalno gledano, jednu od najskromnijih opcija. Pokazuje se da su učinci takve mogućnosti još uvijek komparativno solidni u odnosu na stranačko i biračko ponašanje koje rezultira s tek nešto više od 20% birača koji, svjesno ili ne, žele promovirati svoga kandidata mimo stranačke volje.

Na kraju nekoliko napomena o limitima ovog rada i prostoru za daljnje analize. Prvo, analiza koja ne bi kandidate koji su svojom voljom postavljeni na "neprirodno" niska mjesta računala kao učinak preferencijskog glasovanja zasigurno bi pokazala puno realnije rezultate i odnose varijabli, odnosno umanjila njegove krajnje učinke. Riječ je, vjerojatno o najvećem i potpuno izravnom utjecaju "taktičke" stranačke ponude na biračko ponašanje i efektivnost preferencijskog glasovanja, a ovaj rad, iz niza razloga, to nije uzeo u obzir. Kakogod, jasno je da bi na drukčiji način kodirani ulazni podaci dodatno smanjili efektivnost preferencijskog glasa i postotak birača koji glasuju za kandidate na neizglednim mjestima.

Drugo, u analizi nedostaje jedinstvena mjera koncentracije glasova na listi. Iako sam pokušao to apsorbirati podjelom na prvog na listi, ostala sigurna mjesta i nesigurna mjesta, pokazuje se bi takva mjera, pa barem izvedena samo unutar nesigurnih mjesta, omogućila puno bolju procjenu koliko agregatna potražnja za neizglednim kandidatima, a koliko optimalna distribucija takvih glasova objašnjava efektivnost preferencijskog glasovanja.

I treće, uključivanje u analizu dugoročnih učinaka preferencijskog glasovanja, uzimajući u obzir i njegov utjecaj na stranke i njihove odluke između izbornih ciklusa, kako neki radovi sugeriraju (Passarelli, 2020: 150-154), napravili bi, pak, te učinke znatno većim nego što se može pokazati analizom unutar samo jednog izbornog ciklusa. Bez obzira na to, nalazi ove studije mogu biti korisni za zaključke o karakteru preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj, posebice stoga što je to prva takva analiza u Hrvatskoj. Onima, pak, koji zagovaraju institucionalnu reformu preferencijskog glasovanja, nalazi rada mogu poslužiti kao empirijska potpora njihovim zahtjevima ili ih možda potaknuti da o svojim prijedlozima dvaput razmisle.

Literatura

- Aardal B., i Binder, T. (2013). Leader effects and party characteristics. U: K. Aarts, A. Blais i H. Schmitt (ur.), *Political leaders and democratic elections* (str. 108-126). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/bl/9780199259007.001.0001>
- André A., Wauter B., i Pilet, J-B. (2012). It's not only about lists: Explaining preference voting in Belgium. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 22(3), 293-313.
- Bali, M., i Podolnjak, R. (2009). Utjecaj izbornog sustava na oblikovanje stranačkog sustava i Vlade u Republici Hrvatskoj 1990-2007. *Pravnik*, 43(87), 41-59.
- Beblavý M., i Veselkova M. (2014). Preferential voting and the party-electorate relationship in Slovakia. *Party Politics*, 20(4), 521-532. <https://doi.org/10.1177/1354068811436055>
- Carey, J. M., i Shugart, M. S. (1995). Incentives to cultivate a personal vote: A rank ordering of electoral formulas. *Electoral Studies*, 14(4), 417-439.
- Čepo, D., i Nikić Čakar, D. (2019). Izravna demokracija i uspon političkih poduzetnika: analiza građanskih inicijativa u Hrvatskoj poslije 2010. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 16(1), 27-48. <https://doi.org/10.20901/an.16.02>
- Čular, G. (2005). Političke stranke i potpora demokraciji. U: G. Čular (ur.), *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj* (str. 123-179). Zagreb: Fakultet političkih znanosti (Politička misao).
- Čular, G., i Grbeša, M. (2020). Croatia. U: V. Hloušek i P. Kanoik (ur.), *The European parliament election of 2019 in East-Central Europe: Second-order Euroscepticism* (str. 39-60). Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40858-9>
- Čular, G., i Nikić Čakar, D. (2019). Institutionalisation of a charismatic movement party: The case of Croatian Democratic Union. U: R. Harmel i L. G. Svåsand (ur.), *Institutionalisation of political parties: Comparative cases* (str. 171-192). London, New York: ECPR Press i Rowman&Littlefield.
- De Winter, L., i Baudewyns, P. (2015). Candidate centred campaigning in a party centred context: The case of Belgium. *Electoral Studies*, 39, 295-305. <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2014.04.006>
- Farrell, D. M., i McAllister, I. (2006). Voter satisfaction and electoral systems: Does preferential voting in candidate-centred systems make a difference? *European Journal of Political Research*, 45, 723-749.
- Glaurdić, J., Mochtak, M., i Lesschaeve, C. (2023). Ethnic bias after ethnic conflict: Preferential voting and the Serb minority in Croatian elections. *Ethnopolitics*, 22(1), 22-42. <https://doi.org/10.1080/17449057.2021.1997440>
- Gong (2014). *Novo izborno zakonodavstvo 2014.: analize i preporuke Gongga*. Zagreb: Gong.
- Henjak, A. (2011). Stranačka identifikacija i granice stranačke mobilizacije u Hrvatskoj nakon 2000. godine. *Političke perspektive*, 1(1), 29-55.
- Herceg Zeba, J. (2016). Izmjene hrvatskoga izbornog zakonodavstva iz 2014. godine – put prema većoj kvaliteti izbornog sustava?. *Poslovna izvrsnost*, 10(1), 121-149.

- Hloušek, V., i Kanoik, P. (2020). Euroscepticism, parties, voters and politicisation in the 2019 campaigns for the European parliament elections in Central and Eastern Europe. U: V. Hloušek i P. Kanoik (ur.), *The European parliament election of 2019 in East-Central Europe: Second-order Euroscepticism* (str. 277-292). Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40858-9>
- Karvonen, L. (2004). Preferential voting: Incidence and effects. *International Political Science Review*, 25(2), 203-226.
- Karvonen, L. (2010). *The personalisation of politics: A study of parliamentary democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Karvonen, L. (2011). Preferential vote in party list. In: J. M. Colomer (ur.), *Personal Representation: The neglected dimension of electoral systems* (str. 119-134). Colchester: ECPR Press.
- Kasapović, M. (2003). *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Kasapović, M. (2004). Personalizacija izbora: mit ili stvarnost?. *Društvena istraživanja*, 13(3), 363-381.
- Kasapović, M. (2011). Zašto je hrvatski izborni sustav dobar?. U: J. Barbić (ur.), *Izbori zastupnika u Hrvatski sabor i referendum: okrugli stol održan 4. veljače 2011. u palači Akademije u Zagrebu* (str. 17-31). Zagreb: HAZU.
- Kasapović, M. (2017). Jesu li izborni sustavi sredstva dramatična utjecaja na sudbine zemalja?. *Političke analize*, 8(32), 17-21.
- Marsh, M. (1985). The voters decide?: Preferential voting in European list systems. *European Journal of Political Research* 13(4), 365-378.
- Marsh, M. (2011). Ordinal rank. U: J. M. Colomer, *Personal Representation: The neglected dimension of electoral systems* (str. 135-152). Colchester: ECPR Press.
- Milas, G., i Rihtar, S. (1997). Ideološke odrednice stranačke naklonosti i namjere glasovanja. *Društvena istraživanja*, 6(6), 663-676.
- Nikić Čakar, D. (2013). *Prezidencijalizacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti (Političke analize).
- Palić, M. (2012). Učinci primjene razmjernog izbornog sustava u Republici Hrvatskoj. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49(1), 49-58.
- Passarelli, G. (2017). Determinants of preferential voting in Italy: General lessons from a crucial case. *Representation*, 53(2), 167-183 <http://dx.doi.org/10.1080/00344893.2017.1354910>
- Passarelli, G. (2020). *Preferential voting systems: influence on intra-party competition and voting behaviour*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25286-1>
- Picula, B. (2014). Element izbora ili odlika izbora u cijelosti?. *Političke analize*, 5(17), 69-72.
- Podolnjak, R. (2008). Hrvatsko izborni zakonodavstvo: moguće i nužne promjene. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 45(2), 305-343.
- Podolnjak, R. (2012). Što treba mijenjati u hrvatskom izbornom sustavu?. *Informator (Male stranice)*, 6053, 2-8.
- Podolnjak, R. (2015). Abolishing all mechanisms for fixing elections: The citizens' initiative to change the electoral system of Croatia. *Politička misao*, 52(4-5), 101-123.

- Poguntke, T., i Webb, P. (ur.), (2005). *The presidentialization of politics: A comparative study of modern democracies*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199252017.001.0001>
- Rae, D. W. (1971). *The political consequences of electoral laws*. New Haven, London: Yale University Press
- Raos, V. (2023). Listovni razmjerni sustav u Hrvatskoj nakon 20 godina: izuzetan ili tipičan?. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 20(1), 0-19. <https://doi.org/10.20901/an.20.03>
- Reif, K., i Schmitt, H. (1980). Nine second-order national elections. A conceptual framework for the analysis of European elections results. *European Journal for Political Research*, 8(1), 3-44.
- Reilly, B. (2001). *Democracy in divided societies: Electoral engineering for conflict management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renwick, A., i Pilet, J-B. *Faces on the ballot: The personalisation of electoral systems in Europe*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685042.001.0001>
- Samuels, D. J., i Shugart, M. S. (2010). *Presidents, parties and Prime Ministers: How the separation of powers affects party organization and behavior*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511780882>
- Shugart, M. S. (2001). Electoral "efficiency" and the move to mixed-member systems. *Electoral Studies*, 20, 173-193. [https://doi.org/10.1016/s0261-3794\(00\)00007-x](https://doi.org/10.1016/s0261-3794(00)00007-x)
- Shugart, M. S. (2005). Comparative electoral systems research: The maturation of a field and new challenges ahead. U: M. Gallagher i P. Mitchell (ur.), *The politics of electoral systems* (str. 25-55). Oxford: Oxford University Press.
- Šiber, I. (1998). Autoritarna ličnost, politički svjetonazor i stranačka preferencija. *Politička misao*, 35(4), 193-209.
- Toplak, J. (2017). Preferential voting: Definition and classification. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, 15(4), 737-761. [https://doi.org/10.4335/15.4.737-761\(2017\)](https://doi.org/10.4335/15.4.737-761(2017))
- Vujović, Z. (2018). Što s preferencijskim glasovanjem? Iskustvo Austrije. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 15(1), 59-75. <https://doi.org/10.20901/an.15.03>
- Wauters, B., Thijssen, P., Van Aelst P., i Pilet, J-B. (2018). Centralized personalization at the expense of decentralized personalization: The decline of preferential voting in Belgium (2003–2014). *Party Politics*, 24(5), 511-523. <https://doi.org/10.1177/1354068816678882>

Who is More Important to Voters – Parties or Candidates? The Effects of Preferential Voting in Croatia

Abstract The article analyzes the effects of preferential voting in Croatia in six electoral cycles in which until now preferential voting was applied. Author institutionally positions Croatian model of preferential voting among other European preferential systems. By usage of electoral lists as units of analysis, the analysis determines final effects on personal composition of the parliament, the level and way of how voters use their preferential votes, and direct and indirect effects of type of elections and variables of party supply. Findings show that, comparatively and dependent on institutional opportunities, the effects of preferential voting in Croatia are not small. While the usage of preferential voting is among the highest in comparison to other EU member states, the concentration of preferential votes on the first candidate on the list is also high. There are differences regarding the type of elections and the party supply. The party age and size as well as its left-right position affect some dimensions of voters' behavior. The findings are important in the light of public requests for reform of preferential voting system in Croatia.

Keywords preferential voting, elections, Croatia, party supply, voting behavior

Kako citirati članak / How to cite this article:

Čular, G. (2023). Jesu li biračima važnije stranke ili kandidati? Učinci preferencijskog glasovanja u Hrvatskoj. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 20(1). 9-37. <https://doi.org/10.20901/an.20.11>